

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
ПРИ ПРЕЗИДЕНТОВІ УКРАЇНИ**

Інститут підвищення кваліфікації керівних кадрів

В. А. Гошовська, Л. І. Ільчук

**ЛЮДИНА ЯК СУБ'ЄКТ І ОБ'ЄКТ
СОЦІАЛЬНИХ ВІДНОСИН**

Навчально-методичні матеріали

**Київ
2013**

УДК 316.47(076)

Г57

*Схвалено Вченою радою Інституту підвищення кваліфікації керівних кадрів
(протокол № 1 від 28 лютого 2013 р.)
та Науково-методичною радою Національної академії державного управління
при Президентіві України (протокол № 36 від 16 квітня 2013 р.)*

Автори :

В. А. Гошовська, доктор політичних наук, професор, директор Інституту підвищення кваліфікації керівних кадрів НАДУ, заслужений працівник народної освіти України;

Л. І. Ільчук, кандидат політичних наук, доцент, директор Центру перспективних і соціальних досліджень Міністерства соціальної політики та НАН України.

Укладачі :

Л. І. Даниленко, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри парламентаризму та політичного менеджменту НАДУ;

Ю. В. Стрілецька, провідний спеціаліст відділу організаційного забезпечення та моніторингу якості навчання Інституту підвищення кваліфікації керівних кадрів НАДУ.

Рецензенти :

Т. І. Сущенко, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри управління навчальним закладом і педагогіки вищої школи Інституту управління КПУ, заслужений працівник освіти України;

Н. Б. Ларіна, кандидат педагогічних наук, перший заступник директора Інституту підвищення кваліфікації керівних кадрів НАДУ, заслужений працівник освіти України.

Гошовська В. А.

Г57 Людина як суб'єкт і об'єкт соціальних відносин : навч.-метод. матеріали / В. А. Гошовська, Л. І. Ільчук ; уклад. : Л. І. Даниленко, Ю. В. Стрілецька. – К. : НАДУ, 2013. – 80 с.

Навчально-методичні матеріали підготовлені в межах Комплексної програми професійного розвитку осіб, зарахованих до Президентського кадрового резерву “Нова еліта нації”, які здійснюють навчання в Національній академії державного управління при Президентіві України.

Висвітлено основи вивчення людини як суб'єкта і об'єкта соціальних відносин.

Призначені для осіб, зарахованих до Президентського кадрового резерву “Нова еліта нації”, а також для професійного навчання державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування, працівників центральних і місцевих органів виконавчої влади в системі підвищення кваліфікації.

УДК 316.47(076)

*Видано на замовлення Інституту підвищення кваліфікації керівних кадрів НАДУ
при Президентіві України для осіб, зарахованих до Президентського кадрового резерву
“Нова еліта нації”.*

© Національна академія
державного управління
при Президентіві України, 2013

ЗМІСТ

Передмова.....	4
Розділ 1. Теоретико-методологічні основи дослідження людини як об'єкта соціальної політики демократичної держави	7
1.1. Соціальна політика: сутність, зміст, основні теоретичні підходи	7
1.2. Соціальна складова державотворення в Україні.....	18
1.3. Сучасні основи формування демократичної соціальної політики	24
Розділ 2. Людський вимір соціальної політики.....	36
2.1. Суб'єктно-об'єктні основи соціально-політичної активності людини	36
2.2. Гуманізм як ціннісна основа реалізації соціальної політики.....	46
2.3. Основні механізми участі людини в умовах сучасного розвитку демократичного суспільства	50
Розділ 3. Соціально-гуманітарні аспекти модернізації сучасної України	58
3.1. Сутнісні характеристики вітчизняної еліти у формуванні соціальної політики на сучасному етапі державотворення	58
Післямова	67
Додатки	72
Список Використаних Джерел.....	76

ПЕРЕДМОВА

Впровадження принципів демократії у політичну систему, що відбувається в сучасній Україні, активний розвиток демократичних інститутів сприяють посиленню потреби у подальшому переосмисленні політичного життя суспільства. Пошук оптимальних моделей розвитку соціально-політичних процесів, стимулювання процесів демократизації всіх сфер суспільного життя вимагають переглянути принципи реалізації державної політики, орієнтуючись на визнані світовим співтовариством засади толерантності та гуманізму. Особливої актуальності набуває дослідження проблемних питань розвитку соціальної сфери та пошук оптимальних шляхів вирішення пріоритетних завдань соціальної політики, продиктованих формуванням гуманістичного підходу до розуміння її сутності. У цьому контексті підвищеної актуальності набуває питання визначення ролі людини як об'єкта соціальної політики.

Актуалізація даної проблеми викликана недостатньою готовністю більшості людей захищати свої соціальні інтереси, реально впливати на пов'язані з ними політичні процеси, що певною мірою формалізує роль людини як об'єкта соціальної політики та визначає перевагу державних політичних інститутів у процесі вирішення соціальних питань державотворення. Дослідження сучасних тенденцій формування соціальної держави дає можливість розкрити взаємозв'язок людини і держави у соціальній сфері, визначити тенденції модернізації соціальної політики.

У сучасній Україні спостерігаються протиріччя між змістом політичної діяльності держави як суб'єкта соціальної політики та інтересами пересічного українця (людини) як її об'єкта. Низькі показники якості життя більшості населення, проблеми у формуванні середнього класу в українському соціумі, несформованість громадянського суспільства визначають рівень участі людини у політичних процесах. Низька якість прийнятих політичних рішень, змагальний і конфліктний характер реалізації політики значною мірою визначають якість її соціальної складової. Розкриття людини як об'єкта соціальної політики сучасної демократичної держави дає можливість розглянути значення процесів її гуманізації, олюднення як базових принципів демократизації політичного життя і формування соціальної держави. Актуалізація даної проблеми також викликана практичними потребами демократизації політичної діяльності сучасної України, необхідністю наукового осмислення процесу гуманізації соціальної політики, потребою її наближення до людини в умовах модернізації українського суспільства.

На сьогодні є необхідність поглибленого висвітлення питання щодо формування соціальної політики в людському вимірі, особливостей втілення гуманістичних принципів соціальної політики на шляху демократизації українського суспільства, об'єктно-суб'єктної детермінації політичних інтересів людини в межах соціальної політики. Більшість складних проблем сучасного суспільства неможливо проаналізувати без наукового усвідомлення ролі людини як об'єкта політики, її мотиваційного компоненту у реалізації базових політичних і соціальних потреб та інтересів. Основою реалізації соціальної

політики в контексті демократизації на сучасному етапі має бути пошук балансу між особистою відповідальністю громадян за власне життя, соціально-економічне становище і саморозвиток та відповідальністю держави за рівень життя її громадян, надання їм можливостей самореалізації.

Законність, політичний плюралізм, соціальна справедливість, демократизм, гуманізм є головними принципами у взаємодії між людиною і державою у сфері соціальної політики. Гуманістичний підхід у трактуванні змісту соціальної політики набуває особливої значущості, оскільки реалізація відповідних заходів на практиці вимагає формування установок і цінностей індивіда як компетентного, активного, свідомого учасника політичного процесу. Утвердження принципів соціальної і правової держави, у рамках процесів демократичного державотворення, супроводжується відповідними змінами в структурі політичної системи України. Трансформаційні процеси зачіпають усі сфери суспільного життя. У соціальній сфері це виражається зміною пріоритетів і принципів соціального буття, ускладненням взаємозв'язків між учасниками соціально-політичних відносин, розширенням суб'єктного поля соціальної політики і центрів прийняття політичних рішень. Важливим залишається розуміння і врахування проблеми формування соціальних інтересів на рівні громадянського суспільства та на індивідуальному рівні кожної конкретної людини. Разом з тим, активізація людини як суб'єкта соціальної політики впливає на рівень формування політичної культури, характер формування політичних відносин і політичної діяльності тощо.

Розвиток політичної науки зумовив необхідність ґрунтовного розгляду та подальшої розробки проблеми гуманізації політики. Дуалізм “політика-гуманність” безпосередньо стосується соціальної політики, формування її людського виміру, демократизації механізмів реалізації соціально-політичних інтересів людини як учасника соціально-політичних перетворень.

Соціальна політика держави формується під впливом різноманітних чинників, які різняться в залежності від місця виникнення (внутрішні та зовнішні), результативності впливу на вироблення соціальної політики як процесу (позитивні та негативні), за спрямованістю впливу на суспільство (орієнтовані на більшість членів суспільства, або індивідуалізовані) тощо. До таких чинників слід віднести ті причини, явища або суттєві обставини, які обумовили процеси, що викликали зміни у внутрішньому та зовнішньому середовищі, що впливає на вироблення соціальної політики держави в той або інший період часу (на етапі історичного та соціально-економічного розвитку, політичних змін), можуть сприяти чи ускладнювати досягнення цілей системи, яку здійснюють суб'єкти управлінської діяльності, і, проявилися як результат внутрішніх та зовнішніх можливостей соціальної політики. Серед внутрішніх чинників впливу на вироблення соціальної політики держави необхідно розглядати нерівність регіонального розвитку на макро-рівні (промислово розвинуті регіони, регіони з переважаючим розвитком сільського господарства тощо) та нерівність територіального розвитку на мезо-рівні (сільська та міська місцевості, депресивні території та регіональні центри тощо). Внутрішні

чинники можуть бути пов'язані з урахуванням економічних, соціальних, демографічних, екологічних, науково-технічних аспектів.

Зовнішні чинники впливу на вироблення соціальної політики держави можуть бути представлені політичними, економічними, міжнародними та соціальними чинниками, тоді як суб'єктами, або їх носіями, стає політика держави, поведінка конкурентів або партнерів з міждержавних угод та договорів, відносини з недержавними організаціями, міжнародними агенціями тощо. Деякі дослідники вважають, що зовнішні соціальні загрози зумовлені негативними наслідками глобалізації, й відносять до цієї групи: зростання безробіття, антагонізацію соціальної структури, люмпенізацію населення, декваліфікацію робочої сили, збільшення знедолених категорій населення, технологічне відставання економіки тощо. Зовнішні чинники можуть бути пов'язані зі зміною кон'юнктури внутрішнього та світового ринків, зміною політичної ситуації як в межах держави так і в міжнародному масштабі, процесами інфляції, діяльністю держави (створенням цивілізованого ринку, його правових основ, забезпечення правопорядку в країні та її національній безпеці, стабілізації економіки, захисту конкуренції тощо). Чинники, що впливають на виникнення соціальних загроз в Україні, є схожими з тотожними чинниками в інших країнах світу як за умовами виникнення, так і за змістом, а також за набором позитивних та негативних рис, що їм притаманні.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЮДИНИ ЯК ОБ'ЄКТА СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ

1.1. Соціальна політика: сутність, зміст, основні теоретичні підходи

Демократизація суспільного життя спонукає до розвитку та утвердження нових цінностей і орієнтацій, які передбачають переосмислення процесу співпраці людини і держави. Складні трансформаційні процеси українського соціуму, пов'язані з розбудовою Української держави і розвитком громадянського суспільства, стимулюють дослідження не тільки інституційних проблем, але й світоглядних. Політична трансформація завжди відбувається складно і супроводжується кардинальними або поступовими змінами характеру взаємовідносин між державою і громадянським суспільством. Усі зміни, які відбуваються в суспільстві, стосуються перш за все людини як члена цього суспільства й громадянина своєї держави, а тому вони не оминули і сферу соціальної політики.

В останні роки проблема соціальної політики опинилася в центрі теоретико-політологічних і політико-правових дискусій, оскільки саме цей різновид політики є одним з важливих напрямків регулювання соціально-економічних умов життєдіяльності суспільства. Теоретико-методологічний аналіз феномену соціальної політики та її складових міститься у працях українських і російських дослідників, зокрема, В.Бабкіна, Е.Гансової, В.А. Гошовської, О.Іванової, Е.Лібанової, А.Сіленко, В.Скуратівського, Т.Семигіної, Т.Сидоріної, М.Волгіна, Н.Лапіної, О.Дороніна, А.Стребкова, І.Григор'євої та ін. Соціальна політика, як її розуміють зараз, – це не стільки система заходів, скільки система взаємовідносин та взаємодій між соціальними групами, соціальними прошарками, центром та головною метою яких є людина, її соціальний захист, добробут, соціальний розвиток і соціальна безпека. Розвиток постсучасного суспільства формує необхідність олюднення політики, що формулюється у проблемному полі політичної науки як “людський вимір політики” [1].

У соціальній політиці, особливо на етапі демократизації українського суспільства, як зазначає М.Головатий, пріоритету набуває людський фактор. Це особливо важливо у соціальній сфері, оскільки вона була й залишається гуманістично-спрямованою за своєю суттю, змістом, особливостями функціонування, до того ж на ній найпомітніше позначається негативний вплив різноманітних соціальних криз і негараздів та загроз, насамперед фінансово-економічних [2].

Виходячи з таких міркувань, можемо говорити про актуальність гуманістичного підходу в розумінні соціальної політики, гармонізації соціальних відносин держави як суб'єкта і людини як об'єкта соціальної політики, посилення особистісного впливу людини на розвиток і вдосконалення політичної ситуації та суспільно-політичних відносин в цілому.

Сучасні теоретичні дослідження, як і практика сьогодення, доводять, що соціальна політика та її реалізація нині стають більш прагматичними та орієнтованими не стільки на підтримку економічно слабких верств та консер-

вацію існуючих соціальних імперативів, скільки на створення передумов для підвищення мотиваційного потенціалу, мобільності, трудової продуктивної активності людських ресурсів [3]. Метою соціальної політики є створення умов для формування, розвитку та оптимального функціонування соціальних відносин, всебічного розкриття, самореалізації творчого соціального потенціалу людини, особистості, її сутнісних сил. Продовжуючи цю думку, зазначимо, що В.Скуратівський метою соціальної політики вважає створення умов для задоволення людиною соціальних потреб та інтересів, освоєння соціальних цінностей, підтримки в суспільстві соціальної злагоди, стабільності та соціальної цілісності, самовідтворюваного, самодостатнього рівня соціодинаміки, соціального прогресу [4].

Виходячи з вищезазначеного, відмітимо, що у наш час значне місце відводиться проблемі вдосконалення нормативної та ціннісної систем суспільства, орієнтованих на формування модернізованого політико-правового поля і культури активістського типу. Це передбачає: активну роль особи в політичній системі; утвердження тенденції забезпечення соціально-справедливої рівності в суспільстві, універсальність законів і примат права перед системою владно-управлінської бюрократичної ієрархії; домінування соціально-державного замовлення на всебічний розвиток і вдосконалення професійних та особистих якостей суб'єктів політики і соціальних відносин. Особливого значення в цьому процесі, набуває розкриття соціального потенціалу інституту громадянства, який передбачає право всіх членів суспільства брати активну участь в управлінні державою.

Прогресивний розвиток будь-якого суспільства неможливий без активізації діяльності людини – основного суб'єкта соціального поступу. Такій активізації сприяють багато факторів, однак вирішальним була й залишається соціальна політика, її визначеність, ступінь розвитку та ефективність реалізації. При цьому, феномен “соціальна політика” у сучасній, в тому числі вітчизняній науці більш-менш усталеного визначення не має. Часто її ототожнюють з “соціальною сферою”, “гуманітарною політикою” і навіть “соціальною роботою”, хоча вона має суттєві відмінності й особливості. Найбільш поширеним і вдалим вважається таке: “Соціальна політика – це діяльність держави з управління розвитком соціальної сфери суспільства, спрямована на задоволення інтересів і потреб населення” [5].

Проте вважати таке означення повністю вичерпним навряд чи можливо. Соціальну політику розглядають і як громадський інститут, діяльність якого спрямована на забезпечення основних соціальних потреб суспільства та його прошарків, і як один з найважливіших напрямків внутрішньої політики держави, що має у своїй основі соціальну доктрину, яка визначає стратегію та мету розвитку суспільства, а також діяльність інститутів громадянського суспільства. Соціальну політику трактують як діяльність держави, інших політичних і соціальних інститутів, яка спрямована на прогресивний розвиток соціальної сфери суспільства, удосконалення умов, способу та якості життя людей, забезпечення важливої частини їх життєвих потреб, надання громадянам

необхідної соціальної підтримки, допомоги та захисту з використанням для цього наявного фінансового та іншого суспільного потенціалу.

У своїй фундаментальній основі соціальна політика - це напрям соціальної теорії, галузь наукових досліджень, а також навчальна дисципліна. Крім того, соціальну політику розглядають як сукупність теоретичних принципів і систему практичних заходів, які розробляються й реалізуються державними і недержавними органами, організаціями і установами та які спрямовані на створення необхідних умов життєдіяльності, задоволення соціальних потреб населення, створення в суспільстві сприятливого соціального клімату, поліпшення стану соціальної сфери в цілому.

В політологічному енциклопедичному словнику соціальна політика визначається як “діяльність держави по збалансованому розвитку суспільства, забезпеченню стабільності державного правління й соціального захисту населення” [6]. Таке визначення також не можемо вважати повним, оскільки воно не розкриває ролі й місця людини у здійсненні самої соціальної політики. Проте це додатковий аргумент на користь попереднього висновку, що на сьогодні не існує єдиного підходу щодо визначення самого поняття “соціальна політика”.

Безумовною метою навчального посібника є уточнення сутності соціальної політики, розгляд еволюцію поглядів на роль держави і недержавних організацій у забезпеченні соціального розвитку суспільства, окреслення основних підходів щодо визначення поняття соціальної політики в контексті трансформаційних процесів у соціумі, аналіз основних положень теорії соціальної політики.

Концептуальні основи соціальної політики (як розділу соціальної теорії і в той же час як соціального інституту внутрішньої політики держави) осмислювались протягом багатьох століть, що відбилось у комплексі доктрин, теорій, концепцій щодо суспільного устрою, взаємодії людини і суспільства, формуванні відносин між громадянином і державою.

Відомо, що перші теоретичні концепції соціальної політики, які виникли на межі XIX–XX ст., починаючи з робіт створеного в м. Ейзенах (Німеччина) “Союзу соціальної політики”, акцентували увагу на соціальних реформах як основному завданні соціальної політики, спрямованій на покращення умов життя людей, запобігання революційним потрясінням. Такої позиції дотримувались відомі західні соціологи, зокрема М. Вебер та В. Зомбарт. Розвиток соціальної політики у країнах Заходу був пов’язаний з переходом від державної і суспільної благодійності стосовно нижчих станів населення до вироблення загальнодержавних локальних систем соціальної допомоги, оптимальний рівень розвитку якої дозволяє, з погляду багатьох західних соціологів, реалізувати ідею “держави загального благоденства” [7].

Проте, як зазначає А.Сіленко, поняття “соціальна політика” в науковий обіг було запроваджене не в Німеччині, а у Франції видатним теоретиком утопічного соціалізму Ш.Фур’є, який наголошував на обов’язку держави надавати своїм громадянам певні соціальні гарантії. Для цього, на думку Ш.Фур’є, держава мала монополізувати торгівлю, емісію грошей і збір податків, оскільки

саме завдяки державній монополії могла бути реалізована соціальна політика. Розуміння сутності соціальної політики на даному етапі розвитку суспільства пов'язували із завданнями економічної політики держави в цілому. Так, німецький соціолог, філософ М.Вебер вважав, що треба підпорядковувати соціальну політику національному ідеалу й інтересу, розглядаючи її як складову економічної політики. Подібні думки висловлював і німецький соціолог В.Зомбарт, який наголошував на тому, що до заходів соціальної політики можуть бути віднесені заходи економічної політики, спрямовані на регулювання економічної системи [8].

Порівнюючи ці погляди, можна погодитись з думкою про те, що соціальна політика (в сучасному її розумінні) формувалась протягом кількох століть. При цьому, як наголошують дослідники, теоретичне осмислення соціальної політики відбувалось паралельно з формуванням соціальної держави. Більшість відомих вчених-гуманітаріїв у своїх працях приділили значну увагу проблемам соціального устрою держави і права. З найдавніших часів мислителі роздумували над проблемами взаємовідносин людини і суспільства, громадянина і держави, оптимального державного устрою, виражаючи своє розуміння соціальної справедливості через категорії праці, власності, людини як особистості, особливостей суспільного устрою [9].

Одними з перших мислителів, які розглядали соціальну проблематику в організації держави, були відомі античні філософи Сократ, Платон, Аристотель. На думку Сократа, у будь якій державі, що створюється потребами людей, існують як справедливі, так і несправедливі закони, з чого він виводив необхідність обирати державу як найменшу з усіх шкод. Провідними суспільними цінностями у праці “Держава” Платон проголошує справедливість і рівність. Ідеальним античний мислитель називає ієрархічний державний устрій, за якого людина виконує роль, чітко регламентовану державною волею. Життя людей в місті-полісі визначається жорсткими правилами, встановленими класом правителів. У такому суспільстві праця виступає єдиним джерелом добробуту, власність повинна бути суспільною, оскільки її приватна форма породжує конфлікти і протиріччя [10]. Аристотель звертав увагу на соціальні аспекти життя в місті-полісі, виходячи з необхідності забезпечення достойного рівня життя громадян справедливої держави [11]. До головних проблем соціального характеру, за Аристотелем, відносяться освіта, медицина, виховання. Соціальна функція держави, на його думку, спрямовувалась на забезпечення добробуту громадян полісу. Соціальна політика в цілому була спрямована на створення й підтримку середнього класу і базувалась на адекватній політиці перерозподілу власності. Аристотель бачив у державі умову та джерело закону і соціальної гармонії, критикуючи при цьому Платона за те, що він розумів державу виключно як механізм забезпечення соціальних потреб.

В епоху Середньовіччя питаннями створення сильної держави переймався видатний італійський громадський діяч, політичний мислитель, історик, воєнний теоретик Ніколо Макіавеллі (1469-1527). У своїй відомій праці “Володар” Н. Макіавеллі визнає державу вищим проявом людського духу, а служіння державі – метою, змістом і щастям людського життя. Звісно, провідну

роль у розвитку й посиленні позицій держави як політичного інституту відіграє володар, монарх. Від його особистісних якостей залежить характер політичних законів, а в результаті – доля держави і людей, які в ній проживають[12].

Складний характер епохи Відродження відбився у творах соціалістів-утопістів, зокрема Т.Мора, Т.Кампанелли. Утопісти переймалися проблемою побудови і функціонування суспільства на засадах рівності, справедливості, відсутності власності. З точки зору сучасного розуміння змісту соціальної політики, англійський гуманіст, письменник, державний діяч Т.Мор (1478-1535) у праці “Утопія” аналізував окремі напрямки соціальної політики держави – необхідність вирішення проблем зайнятості й безробіття, безкоштовного медичного обслуговування, освіти і виховання, забезпечення старості, сім’ї та ін. Сутність соціально-економічної політики в утопічних поглядах Т.Мора полягала в тому, що благоустрій держави цілком визначає добробут кожного члена суспільства. Держава є суб’єктом здійснення соціальної політики. Відповідно, реалізація соціальних функцій держави здійснюється шляхом опіки нею своїх громадян у всіх сферах життєдіяльності (сім’я, охорона здоров’я, засоби до існування, освіта, зайнятість). Проект Т.Мора вважають підґрунтям для появи в майбутньому моделі соціальної політики патерналістських систем соціального забезпечення [13].

Досить значний внесок у розвиток жанру соціальної утопії вніс італійський філософ і письменник Джованні Доменіко (Томмазо) Кампанелла (1568-1639). Його книга “Місто сонця, або ідеальна республіка” являє собою програму всезагальних соціальних змін на основі майнової рівності людей, скасування приватної власності як причини їх нерівності, зрівняльного розподілу, заперечення багатства й експлуатації людини людиною, обов’язковості праці для всіх, віротерпимості, свободи совісті. Отже, у працях Т.Мора і Т.Кампанелли можемо бачити пріоритет держави у порушенні соціальних питань та розв’язанні соціальних проблем того часу. Держава позиціонувала себе як суб’єкт соціальної політики, вивищувалась над людиною. Про визнання людини не менш важливим суб’єктом соціальної політики не йшлося, що зводило до мінімуму можливість здійснення останньою соціальних зрушень в суспільстві.

Разом з бурхливим розвитком політичної науки за Нового часу суттєво розширилася площа наукових пошуків, у якій мислителі намагались осмислити місце і роль держави у її ставленні до людини й суспільства. Вагомий доробок в розвитку ідеї соціального реформування і розуміння можливостей соціального добробуту людини становлять роботи мислителів епохи Просвітництва і Нового часу, такі як: Т. Гоббс (1588-1679), Г.Гроцій, Ж.-Ж. Руссо, Ш.-Л.Монтеск’є, І.Кант, Й.Фіхте, Дж. Локк, І.Бентам. Як результат у 1789 р. з’являється Декларація прав і свобод людини, яка нормативно окреслює коло соціальних прав людини і громадянина.

Загальною рисою майже всіх теорій, створених у XVII-XVIII століттях, є розуміння держави як універсальної структури людських спільнот, що повинна забезпечувати можливості матеріального і духовного розвитку своїх громадян. У цих вченнях держава виступає насамперед як захисник всієї спільноти і

кожної окремої людини від зовнішніх сил, внутрішніх конфліктів між соціальними групами чи окремими особами, як гарант додержання законів [14].

Змістовне розмежування “демократичної”, “правової” і “соціальної” держави можемо спостерігати в концепціях таких американських вчених і політичних діячів як Т.Пейн, Т.Джефферсон, Д.Медіссон, А.Гамільтон. Саме у цей час в ході формування концепції соціальної держави постають такі нерозривні з розумінням соціальної політики категорії, як “правова держава” і “громадянське суспільство”, зміст яких визначає нову міру взаємодії держави і людини [15].

Таким чином, у XVIII - на початку XIX ст. чітко оформились ідеї соціальної держави і соціальної політики як прототипи їх сучасних моделей – ліберальної (англо-саксонської) та корпоративної (континентальної), які поєднали свободу індивіда у вирішенні соціальних проблем з втручанням держави. Соціальна державність стала невід’ємним доповненням до правової державності, рухаючись при цьому у напрямку якнайбільшої гуманізації суспільних стосунків шляхом розширення прав особистості та наповнення правових норм більш справедливим змістом. Практична реалізація соціальної політики стала залежити від політичного устрою, рівня економічного розвитку, відносин власності, структури управління, культури, моралі, особливостей історії і традицій. Узагальнюючи погляди вітчизняних і зарубіжних дослідників на сутність соціальної політики, можемо виокремити головні концептуальні підходи щодо її трактування.

Поняття соціальної політики не є константою, особливо в умовах масштабних трансформаційних процесів, що дозволяє визначити кілька теоретичних позицій щодо її розуміння. Предметне поле соціальної політики невпинно збагачується під впливом різноманітних факторів, чим розширює дослідницький горизонт сучасних соціально-гуманітарних дисциплін, змушуючи активно використовувати методологію пізнання соціальної сфери суспільства, дослідження складних соціальних систем і процесів, зокрема, визначення суті соціальної політики, місця і ролі людини як об’єкта, а також активного соціального суб’єкта.

Виходячи з цього, окремим теоретико-методологічним підходом можемо вважати синергетичний, який дозволяє трактувати соціальну політику як усвідомлену цілеспрямовану діяльність соціальних суб’єктів щодо визначення, захисту й реалізації потреб та інтересів своєї соціальної групи (класу, нації, держави) різними засобами впливу: не лише організацією, регулюванням, контролем та управлінням, а й самоорганізацією цього складного процесу. Синергетичне визначення соціальної політики забезпечує не лише більш точне її розуміння, але й активну участь всіх соціальних суб’єктів у політичній діяльності, взаєморозуміння потреб та інтересів усіма учасниками політичного життя, взаємодію між ними, взаємодопомогу і взаємовідповідальність за розв’язання соціальних проблем. Синергетичним аспектом соціальної політики, зокрема, є адекватне розуміння ролі людини як її об’єкта.

Тривалий час у соціально-економічній і політичній літературі домінувала думка про те, що соціальна політика – це лише комплекс практичних заходів

щодо вирішення соціальних проблем, які розробляються відповідними державними і громадськими структурами. Сутність і призначення соціальної політики зводились до захисту соціально незахищених прошарків населення (серед яких – непрацездатне населення, пенсіонери, інваліди, молодь, багатодітні сім'ї і т.д.), а також розв'язання проблем в галузі зайнятості, безробіття тощо.

Вирішення більшості соціальних питань державою як головним суб'єктом політики змістило вирішення соціальних проблем в площину теоретико-прикладної діяльності політичних структур, певних політичних сил (політичних партій, рухів та інших політичних інститутів), що перетворило розв'язання проблем соціального характеру на інструмент, засіб здобуття й утримання влади. Таким чином, у сучасному розумінні соціальну політику можемо трактувати через призму інструменталістської концепції.

Окремо варто розглянути один з підходів, який власне пояснює важливість і виключну роль людини у здійсненні соціальної політики. Загальновідомо, що влада сама себе контролювати не в змозі, навіть за умов наявності відповідного бажання. Це завдання, як зазначає В.Горбатенко, під силу лише розвиненим структурам громадянського суспільства. Науковець обґрунтовує свою думку тим, що раніше відчужені від державного управління носії соціальних інтересів активно заявили про своє прагнення брати участь у демократичному механізмі їх реалізації [16], хоча реальні механізми демократичної участі продовжують бути малодоступними для населення. Тому в даному контексті соціальну політику деякі дослідники, зокрема С.Смирнов, О.Шкаратан, В.Ярська розглядають не тільки як важливий напрямок внутрішньої політики держави, в основі якого міститься певна соціальна доктрина, що визначає стратегію і мету розвитку суспільства, але і як важливий напрямок діяльності інститутів громадянського суспільства [17]. Таким чином, структурний підхід щодо пояснення сутності соціальної політики дозволяє визначити її мету, спрямованість, механізми здійснення, а також структурувати відносини між суб'єктами здійснення політики (держави і людини, держави і громадянського суспільства), діяльність яких має бути спрямована на вирішення соціальних питань та задоволення соціальних потреб усіх прошарків суспільства.

Крім цього, соціальна політика визначають і як інструмент створення умов для самореалізації всіх громадян країни, а також збереження її культурних та історичних цінностей. Соціокультурний підхід у трактуванні соціальної політики визначається рівнем розвитку політичної культури та свідомості індивідів-учасників політичного процесу, що зумовлено історичними умовами їх розвитку і способом життєдіяльності. Соціально-культурний підхід докорінним чином змінює зміст і понятійну конфігурацію соціальної політики, трактуючи останню як суспільну перспективу, в основі якої – можливість попередження небезпек та підтримки позитивних соціальних тенденцій.

Телеологічний підхід дозволяє поглянути на соціальну політику як на засіб досягнення політичних цілей і результатів. На думку дослідників, сутність сучасної соціальної політики проявляється не у забезпеченні соціальних потреб

індивідів, а в можливості скласти позитивне враження, впливаючи на свідомість громадян, досягнути певних політичних цілей (використовуючи при цьому всі можливі сучасні політичні технології: PR, популізм та ін.) [18]. Власне, ця концепція забезпечує розуміння сутності соціальної політики будь-якої держави з двох позицій: декларативної і реальної.

Конфліктологічний підхід окреслює розуміння соціальної політики як можливості прийняття рішень щодо розподілу благ у конфліктній ситуації, що виникає в ході реалізації соціальних функцій суб'єктами влади щодо об'єктів соціальної політики.

На інтегральний підхід у визначенні сутності соціальної політики звертають увагу дослідники Н.Тихонова і О.Шкаратан. Вони наголошують, що соціальна політика виявляється центром зіткнення інтересів часто протилежних у своїх поглядах соціальних груп, які ведуть боротьбу за обмежені ресурси соціальних інститутів, що формують уявлення про соціальну справедливість, загальносуспільні соціальні потреби тощо [19].

Практика сьогодення виявляє тенденції небажання і невміння формування активної соціальної політики на галузевому та місцевому рівнях. Це свідчить про невисокий рівень компетентності й професіоналізму людей, зайнятих формуванням і впровадженням соціальної політики, не говорячи вже про участь пересічних громадян у її формуванні й реалізації.

Таким чином, можемо виокремити наступні **концепції** розуміння соціальної політики: *гуманістичну, синергетичну, інструменталістську, конфліктологічну, структурну, інтегральну, телеологічну, соціально-культурну, гуманітарну.*

В основі більшості соціально-філософських концепцій міститься базова думка про те, що головною умовою розвитку будь якого суспільства є забезпечення і підтримка соціальної стабільності. У широкому розумінні соціальна політика покликана на основі різних концепцій та за допомогою соціальних, економічних і політичних інструментів відшукати шляхи забезпечення соціальної стабільності. В цьому зацікавлена не лише більшість населення, а й політична еліта.

Для більш глибокого розуміння теоретико-методологічних підходів до взаємозалежності людського розвитку і якості соціальної політики звернемося до визначення її змісту О.Сергієнком. Експерт виділяє наступні підходи щодо проблеми встановлення дефініції “соціальної політики”, зазначаючи, що дослідники в своїх означеннях виходять з різних поглядів на її зміст та цілі:

- **перший** підхід полягає в ототожненні соціального та суспільного, тому за цим підходом соціальна політика – це суспільні дії щодо вирішення загальносуспільних проблем. Її метою є досягнення цілей всього суспільства. Зрозуміло, що при такому підході особисті проблеми людини (наприклад втрата роботи, хвороба, похилий вік тощо) залишаються на другому плані у порівнянні з інтересами всього суспільства;

- **другий** підхід виходить з необхідності вирішення перш за все питань захисту соціально вразливих та потенційно небезпечних верств населення через систему державної допомоги та добродійної діяльності. Такий підхід обмежує

активність державних та громадських інститутів лише частиною суспільства, в той час як переважна більшість “безпечних” громадян залишається поза увагою державних органів, однак саме серед них відбуваються основні суспільні процеси;

- **третій** – має на меті пом’якшення негативних наслідків індивідуальної та соціальної нерівності через систему перерозподільних заходів. В основу соціальної політики покладається податкова політика, спрямована на вирівнювання диференціації прибутків;

- **четвертий** – покладає в основу соціальної політики принцип соціальної справедливості та соціального партнерства як основних цінностей сучасного громадянського суспільства;

- **п’ятий** – виходить з необхідності регулювання насамперед соціально-трудових відносин, тобто відносин праці та капіталу, найманих працівників та роботодавців, а всі інші соціальні заходи будуються на регулятивній основі [20].

Соціальна політика розвинених держав світу тією чи іншою мірою використовує усі ці підходи. Однак, незважаючи на численні наукові дослідження, державні документи, практичну діяльність урядів та громадських інститутів різних країн світу (навіть з тоталітарними чи авторитарними політичними режимами), всі сходяться лише у тому, що соціальна політика – це система заходів, спрямованих на підвищення суспільного добробуту, покращання якості життя населення й забезпечення соціально-політичної стабільності. При цьому така визначальна характеристика як спосіб досягнення задекларованих цілей повністю випадає з цього та наведених вище підходів.

Так, у вузькому розумінні соціальна політика – це цілеспрямована діяльність, що має за мету здійснення соціального захисту, створення умов для формування безпечного соціального середовища. Соціальна політика в такому аспекті являє собою комплекс заходів, спрямованих на формування соціальних стандартів, забезпечення взаємодії суб’єктів соціально-політичного життя щодо формування соціальної безпеки людини і суспільства.

У широкому розумінні соціальна політика – це система цілеспрямованої діяльності суб’єктів, що сформувалась в суспільстві на певному етапі його розвитку, здійснюється на основі певних принципів і засад, спрямована на забезпечення оптимального функціонування та розвитку соціальних відносин.

Згідно із загальноприйнятими вимогами, задля забезпечення мінімально необхідного рівня соціального захисту в Україні та підвищення рівня соціальної захищеності різних категорій населення як мети соціальної політики передбачається розв’язання трьох основних завдань:

- формування правової культури населення, що передбачає насамперед подолання правового нігілізму, “правового екстремізму” (коли боротьба з правопорушеннями асоціюється переважно з необхідністю підвищення жорстокості покарань). Необхідність подолання цих негативних проявів передбачає розробку програми формування правової свідомості населення і влади, що включала б як елементи правової освіти, так й елементи політичної соціалізації, формування громадянської свідомості демократичного типу;

- здійснення економічних перетворень, необхідних для забезпечення переходу неефективної централізованої економіки до диференційованої багатокладної економічної моделі, здатної забезпечити гнучке реагування на погіршення становища окремих соціальних верств, категорій населення;

- розробка програми реалізації конкретних заходів соціального захисту населення, що матиме актуальну і довгострокову спрямованість на розв'язання соціальних завдань відповідно до схвалених міжнародним співтовариством напрямів, які зможуть забезпечити прогрес на міжнародному, національному та регіональному рівнях у різних сферах суспільного життя [21].

Досвід розвинутих демократій засвідчує, що розробка стандартизованої системи соціальних індикаторів, які характеризують структуру й динаміку соціальної сфери, є необхідною передумовою оцінки ефективності і коригування соціальної політики. Так, у США офіційна загальнодержавна система “Соціальні показники” включає вісім блоків, у кожному з яких представлені десятки індикаторів. Виміри останніх потребують узагальнення статистичних даних та проведення соціологічних досліджень на загальнонаціональному і структурно-груповому рівнях.

Виходячи зі світового досвіду і національної специфіки, відповідна система показників в Україні може включати наступні блоки: структура населення, умови праці та зайнятість населення, освіта і професійна підготовка, охорона здоров'я і захист довкілля, доходи і матеріальний добробут населення, забезпечення житлом, суспільна безпека, міжнаціональні відносини і права меншин, соціальне забезпечення, міграція населення, транспорт і зв'язок, громадянське суспільство і соціально-політична активність. Поєднання в даній системі статистичних і соціологічних показників дозволить вимірювати не лише об'єктивні зміни ситуації в тій чи іншій сфері здійснення соціальної політики, а й визначати ступінь впливу цих змін на становище людини в суспільстві, задоволення її потреб, соціальне самопочуття.

Отже, аналізуючи витoki та історичні умови формування соціальної політики, бачимо, що попри ситуативні відмінності, в її основі міститься гуманістична концепція – концепція спрямованості такої політики на покращення якості життя, задоволення соціальних потреб людини як об'єкта масштабних суспільних перетворень. Виходячи з визначень соціальної політики, можемо констатувати, що суб'єктом соціальної політики може бути не тільки держава, але й суспільні, благодійні та інші об'єднання, громадські ініціативи, групи самодопомоги, окремі індивіди. Завдання соціальної політики сучасної демократичної держави – забезпечення гармонійного розвитку людини, створення можливостей всебічної її реалізації людини як об'єкта докладання соціальних впливів.

На думку авторів **соціальна політика** сучасної України *це діяльність держави по досягненню добробуту й розвитку населення через підвищення його рівня та якості життя, а також заохочення його прагнення до соціального прогресу через забезпечення соціальних прав усіх соціальних груп населення.*

Оскільки законодавчо визначеного терміна “соціальна політика” немає, наведене тлумачення соціальної політики визначено на основі синтезу цього

поняття викладених в таких нормативно-правових документах та науково-навчальній літературі, як:

- Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. (Стаття 3. Конституції України);

- Соціальна політика – це система заходів державних структур, громадських організацій, органів місцевого самоврядування та виробничих колективів, спрямована на підвищення суспільного добробуту, якості та рівня життя людей, а також створення відповідних умов для всебічного розвитку особистості з урахуванням особливостей різних соціальних груп населення. (Туленков М.В. Соціальна політика в Україні: Навч. - метод. розроб - К.: ІПК ДСЗУ, 2010. – 35 с.;

- Соціальна політика - діяльність держави на досягнення добробуту й розвитку населення, а також на заохочення його прагнення до соціального прогресу. (Стаття 1 Конвенція МОП N 117 “Про основні цілі та норми соціальної політики”)

Структура сучасної соціальної політики має наступний вигляд (див. рис. 1).

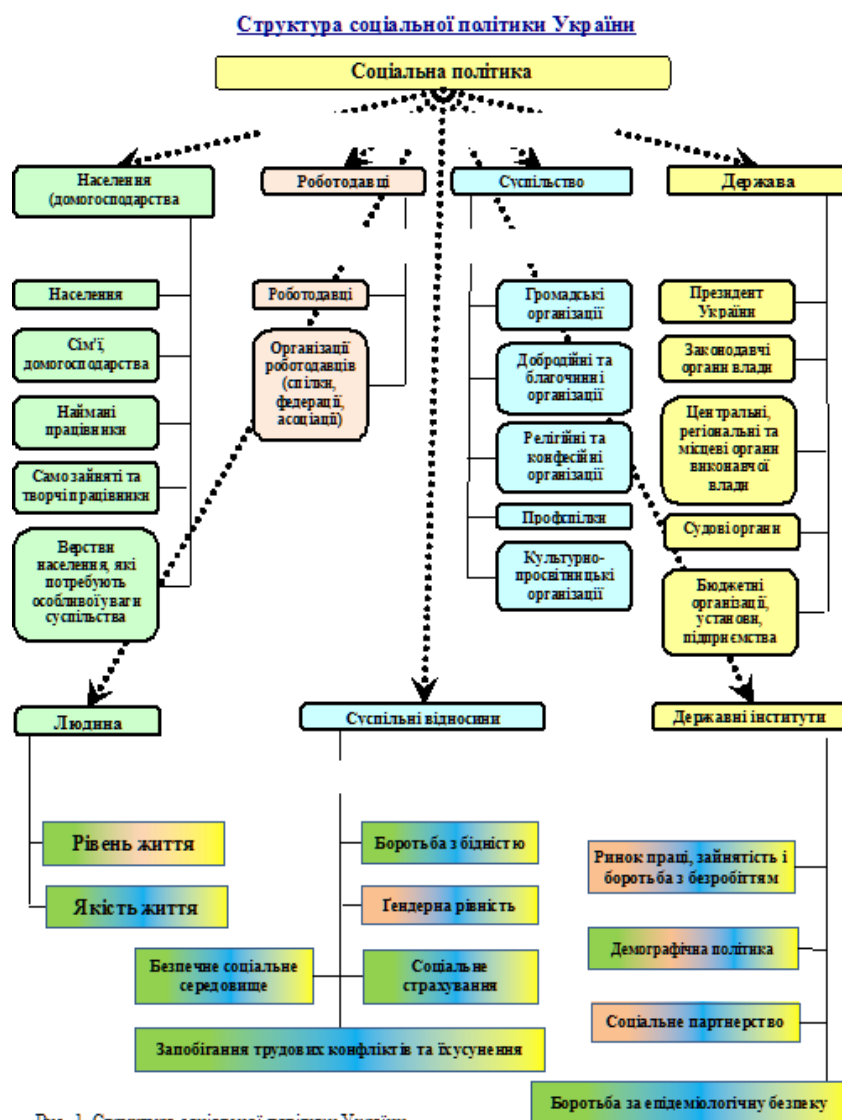

Рис. 1. Структура соціальної політики України

1.2. Соціальна складова державотворення в Україні

Соціальна політика – це складний багатоаспектний феномен, важливий напрямок діяльності держави, соціальна доктрина, що визначає стратегію і мету розвитку суспільства, напрямки діяльності недержавних інститутів. Виникнення соціальної політики з практичного боку обумовлене соціальними потребами людства, а з теоретичного – склалося під впливом соціально-політичної і економічної думки минулих століть. Соціальна політика в її сучасному розумінні починає формуватися лише з переходом європейських держав на індустріальну стадію розвитку, з появою правової держави, демократичного устрою, громадянського суспільства, сучасної системи права [22].

Сама ж ідея “соціальної державності” була започаткована канцлером Німецької імперії О.Бісмарком (1815-1898) у виданні “Соціальне законодавство”, який підготував основи прогресивного для того часу соціального законодавства, що надалі послужило зразком для інших індустріальних держав. В подальшому термін “соціальна держава” зустрічається у працях А.Пренса, Г.Шершневича, Г.Хеллера та ін. Ідеологи соціальної держави Т.Ріттер, К.Хессе, А.Браун, Д.Ролс, М.Годе та ін. опиралися на досвід соціального розвитку європейського суспільства у повоєнний період, прагнули враховувати досягнення й проблеми “держави загального благоденства”, критику концепції соціальної держави з боку її опонентів (Р.Дарендорф, Ф.Хайек).

Історико-політичний аналіз проблем соціального характеру визначив передумови формування соціальної держави як держави, що прагне до забезпечення кожному громадянину гідних умов існування, соціальної захищеності, співучасті в управлінні виробництвом, а в ідеалі – приблизно однакових життєвих шансів, можливостей для самореалізації особистості. Загалом, формування соціальної держави є результатом систематичної цілеспрямованої державної політики кожної конкретної країни. Аналізуючи етапи становлення соціальної держави, варто враховувати специфіку національних, соціально-політичних та інших умов історичного розвитку країни, враховувати місце соціальної політики серед національних пріоритетів [23].

Термін “соціальна держава” у політичну практику було запроваджено у 1850 р. німецьким вченим-юристом Лоренцом фон Штайном. Концептуальне ядро теорії соціальної держави утворюють положення про зростаючу відповідальність держави за добробут, розвиток і безпеку її громадян. Практичну реалізацію цих положень забезпечує соціальна політика. Виникнувши як принцип піклування про найменш забезпечені верстви населення (доброчинність, філантропія), у наш час соціальна політика охоплює у диференційованому вигляді все суспільство, орієнтується на соціальні потреби в широкому розумінні цього поняття.

Загалом, соціально-правові держави можуть бути поділені на два типи: первинні соціальні держави (до яких відносять держави, що формувалися з кінця XIX до середини XX ст.), а також вторинні соціальні держави. В останніх мають місце певні відмінності у рівнях демократії, правового впорядкування суспільного та державного життя, системах гарантій та обсягах реалізації прав

людини, рівнях добробуту, соціальної стабільності, колективної та індивідуальної безпеки. Відмінними також є характер і обсяг повноважень держави у соціальній сфері та участь у вирішенні соціальних проблем неурядових організацій.

На межі XIX-XX ст. поняття “соціальної політики” розвивалось у контексті поняття “соціальної держави”, переважно розглядаючись як різновид економічної політики. Багато дослідників того часу вважали, що обов’язки соціальної держави зводяться лише до проголошення соціально-економічних прав громадян на працю, відпочинок, соціальне забезпечення тощо. Але згодом у контексті взаємозалежності людського розвитку і якості соціальної політики утверджується розуміння того, що соціальна держава покликана вирішувати значно ширше коло питань: створювати умови для забезпечення громадян роботою (соціальної зайнятості), забезпечувати прожитковий мінімум, сприяти збільшенню кількості дрібних і середніх власників, охороняти найману працю, піклуватися про освіту, культуру, охорону здоров’я тощо.

Значний науковий інтерес представляють підходи щодо трактування сутності сучасної соціальної держави [24]. Іспанський дослідник М.Арагон відзначає відсутність чіткого визначення того, що можна було б назвати соціальною державою і неможливість точної її ідентифікації як конкретної політичної форми. При цьому цей дослідник звертає увагу на відкритість, як характерну рису сучасної соціальної держави. На думку Х.Байєра, сучасна соціальна держава – “це централізовано керована турбота про забезпечення всіх громадян у всіх життєвих ситуаціях, що розкривається як найперший прояв сучасної демократії, при тому, що соціальна справедливість ґрунтується на економічному лібералізмі”.

Статус України як соціальної держави фіксує ст.1 Конституції України: “Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава”. Конституційне закріплення соціального принципу державного устрою України підтверджує факт визнання соціальної функції як пріоритетної. Сутність соціальної функції держави стисло виражена у ст. 3 Основного Закону, згідно якої людина, її життя та здоров’я, честь і гідність, недоторканність та безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю; права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов’язком держави.

Головним атрибутом соціальної держави є реальна відсутність бідних, а не декларативне проголошення допомоги соціально уразливим верствам. При цьому добробут забезпечується не тільки і не стільки перерозподілом власності одних на користь інших, а головним чином стимулюванням і забезпеченням активної та ініціативної діяльності всіх громадян. Світова практика свідчить, що на сьогодні дієвими є два способи забезпечити соціальну захищеність громадян: *по-перше*, держава сама здійснює перерозподіл національного багатства шляхом фінансування соціальних програм; *по-друге*, держава надає громадянам можливість забезпечити себе пенсією, коштами на випадок хвороби тощо, а також надає право вибору тієї чи іншої соціальної послуги на ринку.

Важливим чинником розвитку соціальної держави є трансформація соціальної політики в активну, яка не тільки усуває наслідки соціального дисбалансу, але

й *передбачає* збалансований політичний перерозподіл суспільних благ. Така соціальна політика сприяє перетворенню всієї соціальної сфери у напрямі стабілізації та зростання рівня життя громадян, становлення збалансованої соціально-класової структури з чисельним середнім класом, формування стабільної та ефективної системи соціального захисту і соціального забезпечення. Це буде забезпечувати перехід до функціонування соціальної сфери у режимі динамічної рівноваги і стабільності.

Соціальна держава – це правова демократична держава, що проголошує вищою цінністю соціальну справедливість. Це форма організації суспільства, що здатна забезпечити соціальний прогрес. Серед її головних пріоритетів – соціальний захист громадян, нейтралізація соціально-економічних конфліктів, дотримання соціальних стандартів та принципів гідного життя для всіх громадян за допомогою розподілу та перерозподілу ВВП.

Передумовами становлення соціальної держави виступають: відкритий характер державної влади; гарантована рівність громадян перед законом та право на участь у державному й громадському житті; ринкова економіка; громадянський мир та солідарність. В свою чергу *умовами розвитку* соціальної держави та її характерними ознаками є: демократична організація державної влади; високий економічний потенціал, що дозволяє здійснювати заходи з перерозподілу доходів без пригнічення інтересів власників прибутків; соціально орієнтована структура економіки, що виявляється у розробці дієвих соціальних програм і пріоритетності їхньої реалізації; існування розвиненого громадянського суспільства; дотримання моральних норм громадянами і, насамперед – посадовими особами.

Основні *напрями діяльності* сучасної соціальної держави включають: заходи з заохочення економічного зростання (стимулювання попиту на ринку праці, політика цін і доходів тощо); перерозподіл національного доходу на користь соціально вразливих верств (за ознакою віку - молодь та пенсіонери, за ознакою статі - жінки, за ознакою фізичних вад – інваліди тощо); розвиток доступних для всіх охорони здоров'я, освіти, культури. При цьому обсяг соціальної допомоги має бути виваженим, бо надмірна соціальна допомога призводить до завищених очікувань, зниженню мотивації до праці та розвитку психології соціального утриманства. Головне завдання соціальної держави зумовлює визначення *основних принципів*, які мають усвідомлюватись громадянами і реалізовуватись через діяльність державних та недержавних інституцій, а саме: принцип загального добробуту, принцип соціальної справедливості; принцип солідарності; принцип субсидіарності; принцип соціальної безпеки.

Серед основних принципів соціальної держави пріоритетним доцільно визнати *принцип загального добробуту*. Він спрямований на повне, гарантоване забезпечення потреб громадян у необхідних матеріальних і духовних благах. Критерієм дотримання принципу загального добробуту є високий рівень життя населення, що визначається обсягом і структурою споживання, сукупністю поточних доходів та накопичень, забезпеченістю житловими умовами тощо.

Принцип соціальної справедливості визначає міру забезпечення окремих громадян матеріальними і духовними благами відповідно їх внеску у суспільно корисну працю. *Принцип солідарності* означає взаємодопомогу та взаємопідтримку між різними верствами та віковими групами населення і виходить із засадних моральних цінностей людського існування. В основі цього принципу – соціальна відповідальність працюючих за непрацездатних. Важливим принципом соціальної держави є *принцип субсидіарності*, який має дві складові: по-перше, це перетікання коштів від більш успішних до менш успішних за ринкових умов; по-друге, цей принцип передбачає законодавче регулювання взаємодії у соціальному секторі державних і недержавних структур з наданням громадським та приватним ініціативам переваги у фінансуванні соціальних програм.

Принцип соціальної безпеки обумовлює та гарантує безпеку людини, суспільства та держави від внутрішніх й зовнішніх загроз шляхом скоординованої системи національної безпеки і соціальної політики, розвитку системи соціального (державного та недержавного) страхування, інтеграції України в міжнародну систему соціального розвитку.

Функції соціальної держави – це основні напрями діяльності держави, які виражають її сутність. Соціальні функції взагалі притаманні будь-якій державі (перерозподіл багатства, регулювання трудової діяльності тощо). Але тільки соціальна держава є “*державою для людини*” і реально забезпечує матеріальними ресурсами право громадянина на життя. Відповідно, соціальна держава реалізує *наступні функції*: захисна; стимулююча; інвестиційна; інтегративна.

Захисна функція полягає у створенні механізму гарантування соціально-економічної безпеки людини через усунення й попередження ризиків та їх наслідків, у забезпеченні системи захисту від наявних та можливих порушень прав і свобод особистості, а також – у реалізації державних соціальних гарантій, стандартів та нормативів. *Стимулююча функція* полягає у створенні системи заохочень до соціально-економічної активності, ініціативи та ефективного використання підприємницького потенціалу. Важливим стимулом виступає дотримання високих стандартів життя і умов для людського розвитку. *Інтегративна функція* – це забезпечення суспільної злагоди, запобігання маргіналізації та поляризації суспільства, його фрагментації на соціально ізольовані верстви та групи. *Інвестиційна функція* полягає у розвитку соціальної інфраструктури, забезпеченні доступності охорони здоров’я, освіти, духовно-культурних здобутків. Саме ці напрямки соціальної політики є необхідними інвестиціями у майбутній добробут держави. *Функція соціального контролю* полягає у наявності механізму, за допомогою якого суспільство і його елементи забезпечують дотримання певних правил (звичаїв, правових і моральних норм, законів, адміністративних рішень), порушення яких завдає шкоди функціонуванню всієї соціальної системи. Соціальний контроль виступає як органічний елемент системи управління соціальним процесом, як механізм зворотного зв’язку між громадянами та державою [25].

Виходячи з того, що головним суб'єктом соціальної політики, на думку вітчизняних і зарубіжних дослідників є держава, а соціальна політика є галуззю діяльності держави, то від політики держави залежить зміст соціальної політики. Соціальна політика в соціальній, правовій державі має бути спрямована на створення такої системи організації суспільного життя, яка була б спроможна захистити людину від соціально-економічної напруги.

Отже, можемо говорити про тісний взаємозв'язок політики соціальної й економічної у подоланні головних проблем у соціальній сфері, спрямованих на забезпечення людського розвитку і якості соціальної політики. За таких умов соціальна держава не лише намагається забезпечити кожному громадянину гідні умови існування, соціальний захист, співучасть в управлінні виробництвом, приблизно однакові життєві шанси та можливість самореалізації особистості в суспільстві, а й загладжує майнову та соціальну нерівність.

При цьому важливо, що розбудова соціальної держави має супроводжуватись загальною гуманізацією суспільних відносин і соціальної політики зокрема, що зумовлює актуалізацію класичної соціально-політичної та правової тріади "людина – держава – суспільство". Адже гуманний тип соціальної держави означає насамперед реалізацію особистості в державі у ролі об'єкта соціальної політики. Проте на сучасному етапі державотворення спостерігаємо певні суперечності в реалізації ідеї соціальної держави. Зокрема, абсолютне протиріччя спостерігається у змісті соціальної політики, реалізованої державою, та її нормативно-правовому визначенні на рівні Основного Закону України.

Головним завданням сучасної соціальної держави є розв'язання низки суперечностей у співвідношенні держави і особи. Ідея соціальної держави передбачає виконання безпосередньо державою соціальних обов'язків перед особою і суспільством. Зміни у соціальній політиці сучасної Української держави викликані необхідністю змінити ставлення до проблем людини, визначити її соціальні потреби, інтереси, ідеали, а також виявити пріоритети подальшого соціально-політичного розвитку. Більшість сучасних країн розвивається в діалектичній єдності та відносній самостійності держави при політичному (іноді визначальному) впливі на неї суспільства. Досвід пострадянського розвитку України доводить, що пряме перенесення західних моделей демократії на ґрунт посттоталітарних суспільств призводить до перекручень та спотворень модернізаційних процесів. Зокрема, мова йде про декларативний характер реалізації прав і свобод людини в складних політичних і соціально-економічних умовах.

З проголошенням у 1991 р. незалежності України державотворчий процес невпинно набуває нових рис. Формування соціальної держави було й залишається складовою ключових державницьких стратегій. Досвід багатьох західних демократій переконливо доводить важливість соціальної складової у загальній панорамі державного будівництва. Головним завданням демократичної держави є не тільки забезпечення прав і свобод людини на основі політико-правових і соціальних програм, але й мінімізація несприятливих наслідків державного втручання у соціально-економічне життя. Для

України це має особливе значення, оскільки тривалим виявився процес зміни й стабілізації соціальної структури суспільства, зміни ідеологічних цінностей і орієнтирів, переоцінки наявного стану суспільства в цілому. Поява і вкорінення в українському суспільстві таких явищ як соціальна напруженість, соціальне невдоволення, конфліктність у взаємодії соціальних груп свідчать про необхідність подальшого реформування соціальної сфери.

Втім, Україна в нових історичних умовах багато в чому повторює шлях, яким пройшли західні демократії. Державотворення країн Європи на початку ХХ ст. багато в чому визначалося формуванням соціальної держави як типу організації державного і громадського життя, заснованого на пріоритеті соціальних цінностей. Головною рисою соціальної політики стає втручання держави у процес розподілу чи перерозподілу суспільного багатства і державних ресурсів.

Модель соціальної держави у колишньому СРСР будувалась на соціалістичних цінностях і принципах. В умовах соціалістичного суспільства турбота про зайнятість і добробут населення, його освіту, здоров'я цілком покладалася на державу – єдиний суб'єкт соціальної політики. Проголосивши програми широкого соціального захисту громадян, Радянська держава змогла їх забезпечити лише на мінімальному рівні. Всі соціальні гарантії було зведено до прожиткового рівня, а соціальну справедливість – до примітивної зрівнялівки більшості населення (народних мас) і масштабних привілеїв для партійної та державної номенклатури. У такий спосіб закріплювалась відсутність економічної і соціальної свободи, елементарних прав і свобод людини [26].

Українська держава після проголошення незалежності отримала у спадок таку соціальну систему, яка за переходу до ринкових умов одразу ж почала давати збої. Відомо, що соціально-економічні відносини за радянської доби базувалися на централізації ресурсів та повноважень, плановому характері виробництва і розподілу, жорсткій регламентації всіх сфер соціально-економічного життя, пріоритеті адміністративного регулювання над правовим. Фактично, держава сприяла утвердженню патерналістських очікувань у населення, до мінімуму звівши особисту відповідальність людини за самозабезпечення та економічний самозахист, перетворюючи людину в “абсолютний” об'єкт соціальної політики. Тому не випадково більшість населення виявилась неготовою до соціально-економічних змін, що відбулися після 1991 р.

Таким чином, враховуючи це, в сучасних умовах при визначенні напрямів соціальної політики на перспективу держава прагне розв'язувати такі основні завдання: вирішення нагальних проблем сьогодення (регулятивна політика, політика зайнятості), випереджаючий розвиток соціальної сфери в контексті її трансформації. У процесі соціального державотворення Україна має мінімізувати чи подолати такі проблеми, як зубожіння широких верств населення, недосконалість нормативної бази соціального управління, відсутність національних соціальних стандартів, відсутність прогнозування соціальних наслідків прийняття управлінських рішень органами державної влади, механічне перенесення зарубіжного досвіду соціального управління без урахування можливостей його впровадження у вітчизняних умовах. Загальну тенденцію реалізації соціальної політики можна

позначити як ситуативність владних дій при вирішенні найбільш гострих соціальних проблем.

Порівнюючи інформацію про сутність і призначення соціальної політики на основі вітчизняних і зарубіжних джерел, можемо констатувати, що спрямування соціальної політики в українських реаліях здебільшого зводиться до забезпечення соціального розвитку і підтримки окремих категорій населення (переважно малозабезпечених та тих, що потребують допомоги).

Європейські держави звертають особливу увагу на розробку й реалізацію соціальної політики, яка б відповідала новим запитам та потребам суспільства, при цьому зберігала демократичні традиції поваги до прав людини. Тому соціальна політика у сучасному її розумінні – це не лише соціальний захист, соціальне забезпечення, а й закладання підвалин соціального розвитку. В ХХІ ст. інтегрований соціальний індикатор якості життя населення в країнах ЄС оцінюється за чотирма показниками, сукупність яких визначає індекс розвитку людського потенціалу. За ранжуванням до них віднесено: тривалість життя; доступність і рівень освіти; рівень грошових доходів населення; активну участь у суспільному житті [27]. Головне, чого людина як об'єкт соціальної політики має прагнути в реалізації соціального державотворення – це досягнення соціальних стандартів (а не мінімумів) людського розвитку через освіту, культуру, охорону здоров'я та інші складові соціально-трудової сфери. Сучасний стан соціальної політики в більшості країн є нестабільним через внутрішньополітичні конфлікти та непорозуміння між провідними політичними силами. Проте соціальні проблеми потребують невідкладного вирішення, що вимагає очевидного втручання в соціальну сферу.

Звертаючись до практики суспільного розвитку, можна сказати, що теорія соціальної держави, яка виникла у ХІХ ст., стала орієнтиром політики Європи, ознакою належності до європейської цивілізації, засобом досягнення важливих соціальних гарантій і високих стандартів життя. Саме на ці питання спробуємо дати відповіді в наступних розділах з метою визначення історичної перспективи теорії соціальної держави та ролі людини в ній як об'єкта соціальної політики.

1.3. Сучасні основи формування демократичної соціальної політики

Серед базових механізмів реалізації та функціонування соціальної держави поза сумнівом виділяється право. Правовою основою соціальної держави є сукупність внутрішньодержавних та міжнародних правових актів, що проголошують і гарантують соціально-економічні права особистості. У соціальній державі нормативно-правові акти закріплюють визначені соціальні стандарти, дотримання яких складає конституційний обов'язок держави.

Проблема гарантування і забезпечення права людини на гідне існування стає все більш актуальною. Рівень розвитку країни визначається досягнутим рівнем і якістю життя населення. Забезпечення основних соціальних потреб, орієнтація на людські цінності, що визначають забезпечення нової якості життя громадян країни, запровадження соціальних стандартів, визнаних демокра-

тичними країнами, залишаються пріоритетними кроками на шляху реформування і вдосконалення вітчизняного соціального законодавства.

Загальнодержавними орієнтирами, що знайшли своє відображення у наявній системі соціального законодавства України, вітчизняні дослідники вважають: забезпечення стабілізації рівня життя населення, поліпшення матеріального добробуту та умов життя людей, забезпечення продуктивної і максимально повної зайнятості населення, подолання бідності, гарантування конституційних прав громадян на соціальний захист, освіту, охорону здоров'я, культурний і фізичний розвиток, органічне поєднання політики фінансової стабілізації і економічного зростання з соціальною політикою, поліпшення соціальної інфраструктури, визначення та здійснення заходів національної безпеки держави у соціальній сфері [28]. Останнім часом в Україні виникли несприятливі для особистості тенденції, які істотно ослаблюють її реальний суспільний статус, соціальну і правову захищеність. Права людини і громадянина мають особливу значимість у житті суспільства тому, що вони сприяють комунікації між індивідами й соціальними групами, особистістю і державою. Нерозуміння цього, унеможлиблює адекватну оцінку всієї системи складних політичних, соціальних, економічних, міжнародних відносин, не сприяє звільненню людини від надмірної залежності від держави [29].

Саме тому, на нашу думку, особливого значення набуває розкриття політико-правових основ соціальної політики, забезпечення, реалізації, охорони і захисту соціальних прав та свобод людини і громадянина на сучасному етапі державотворення в Україні.

В сьогоденні жодне із завдань діяльності соціальної держави не може бути успішно реалізоване без урахування соціальних аспектів суспільного розвитку. Аналізуючи думки вітчизняних дослідників А.Скуратівського, В.Скуратівського, І.Ярошенко, про те, що ефективність діяльності держави як суб'єкта управління, зокрема суб'єкта соціальної політики, визначається насамперед шляхом соціальної спрямованості діяльності держави, забезпечення соціальних прав і свобод громадян, створення умов для реалізації соціального потенціалу людини [30], можемо зробити наступне узагальнення: система нормативно-правового забезпечення соціальної політики на сучасному етапі державотворення потребує докорінного перегляду.

Аналіз законодавчо-нормативних документів, що формують основу соціального законодавства, дозволяє визначити тенденції суб'єктно-об'єктної взаємозалежності держави і людини на різних етапах розвитку державності, визначити закономірності формування і реалізації соціальної політики. Формування нової моделі суб'єктно-об'єктної взаємодії у сфері соціальної політики вимагає модернізації соціального законодавства України. Важливою проблемою розвитку сучасного українського суспільства, від розв'язання якої значною мірою залежить подолання кризових явищ, має стати практичне втілення в життя ідей прагматизму, раціоналізму, оптимізму, віри у власний успіх, визнання на всіх рівнях соціального і політичного життя унікальності, неповторності й самоцінності кожної особи, забезпечення її не декларативними, а реальними правами й свободами.

Саме тому виникає необхідність вироблення нових теоретико-методологічних засад досліджень, зорієнтованих насамперед на людину, утвердження її прав, забезпечення умов для їх повної реалізації в демократичному суспільстві. Гарантійний зміст соціально-економічних прав в Україні досі чітко не визначений. У зв'язку з цим, юридичні механізми захисту і судового контролю цих прав виявляються малоефективними. Декларативний характер та відсутність гарантій забезпечення прав людини і громадянина на сучасному етапі державотворення України спричиняють формування негативних соціально-політичних наслідків, зокрема зниження рівня суспільно-політичної активності населення, зростання недовіри до влади, правовий нігілізм, соціальну апатію тощо.

Права людини і громадянина є визначальним чинником забезпечення статусу людини в суспільстві й цивілізованій діяльності людей, задоволення їх потреб та інтересів. Реалізація конституційних прав та свобод людини і громадянина неможлива без ефективної організаційно-виконавчої діяльності державних органів і посадових осіб. Таким чином, необхідно з'ясувати роль і значення держави в забезпеченні конституційних прав і свобод громадян. За ставленням держави до прав і свобод людини можна визначити рівень розвитку свободи і демократії в суспільстві загалом.

Потрібно зазначити, що мало хто звертає увагу на термін “соціальні права людини”. Соціальні права у даному навчальному посібнику розглядаються з двох сторін, з одного боку, як такі, що забезпечують життєдіяльність людини як біологічної істоти, а з іншого як соціальної, тобто активного члена суспільства.

Перше і головне соціальне право людини, яке об'єднує ці сторони, – **право на життя**. Це право настільки очевидне, що згадується не в усіх міжнародних документах. Так, це право закріплене у Загальній декларації прав людини (стаття 3. Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність.), у Міжнародний пакті про громадянські і політичні права (Стаття 6. Право на життя є невід'ємне право кожної людини. Це право охороняється законом. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя). Право на життя осіб віком до 18 років та обов'язок держави гарантувати це право визнається статтею 6 Конвенції ООН про права дитини. Більш детально це право розглядається в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод для країн-членів Ради Європи, а саме:

- право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя. інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання;

- Позбавлення життя не розглядається як таке, що вчинене на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили: для захисту будь-якої особи від незаконного насильства; для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою; при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання.

Конституція України. також зазначає, що “Людина, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю” (стаття 3 і окремо стаття 27).

Соціальне право кожної людини на життя

Кожна людина має невід’ємне право на життя.

Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя.

Обов'язок держави – захищати життя людини

Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань.

(ст. 27 Конституції України. Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_062)

Проблема природи соціальних (за усталеною вітчизняною термінологією – соціально-економічних) прав людини та механізмів їх реалізації і захисту є складною й дискусійною в рамках політико-правового аналізу сутності соціальної політики сучасної демократичної держави. Ліберальна концепція правового статусу людини і громадянина виходить з того, що кожна людина від моменту народження наділена невід’ємними правами. В рамках політологічного аналізу і політико-правової практики тривалий час невирішеною залишається проблема співвідношення груп прав людини.

У контексті дослідження ролі людини одночасно і як об’єкта, і як суб’єкта соціальної політики варто зауважити, що розуміння соціальних прав у Конституції України пов’язане з концепцією соціальної держави. Юридична природа соціальних прав до цього часу залишається дискусійним питанням. Проблема систематизації та структурування соціальних прав людини і громадянина не втрачає наукової актуальності.

Згідно з Європейською соціальною хартією, до соціальних прав людини відносяться: право на працю, право на справедливі умови праці, право на умови праці, які відповідають вимогам безпеки та гігієни, право на справедливу винагороду, право на об’єднання, право на укладання колективних угод, право дітей та підлітків на захист, право жінок, які працюють, на захист, право на вибір професії, право на професійну підготовку, право на охорону здоров’я, право на соціальне забезпечення, право на соціальну та медичну допомогу. До таких прав також належать право на отримання послуг з боку соціальних служб, право сім’ї на соціальний, економічний та правовий захист, право захисту материнства й дитинства, право трудящих-інвалідів на професійну та соціальну реабілітацію, право мігрантів та їх родин на захист і допомогу [32].

Аналіз гарантій реалізації соціальних прав громадян доводить, що у теорії і практиці державно-правового регулювання передбачено досить багато заходів, спрямованих на реалізацію соціальних прав, серед яких виділяють конституційно-судовий механізм, судовий захист, адміністративні дії органів виконавчої влади, законний самозахист людиною своїх прав, міжнародно-правовий механізм.

Ми виходимо на те, що соціальна діяльність сучасної демократичної держави базується на усталених засадах. Ними є: по-перше, необхідність підтримки достатнього рівня життя громадян, по-друге, мінімізація соціальної напруги у суспільстві, по-третє, попередження соціальних протистоянь і конфліктів, по-четверте, дотримання гуманітарних нормативів цивілізованого суспільства через дотримання приписів моральних прав, альтруїзму, милосердя тощо.

Вироблені на основі таких засад принципи соціальної політики й стандарти соціальної допомоги мають знаходити відображення й закріплення в соціальному законодавстві країни. Визначаючи правові контури соціальної політики в Україні, варто окреслити пріоритетні напрямки формування політико-правових засад розвитку суспільства. Головними постулатами у формуванні правових основ соціальної політики мають бути: державні гарантії доступу кожного громадянина до системи соціального забезпечення та соціальних послуг на підставі реальних потреб; визнання соціальної потреби особи як основної підстави для обов'язкової допомоги з боку держави; державна гарантія прожиткового мінімуму, необхідного для задоволення основних потреб сім'ї; дотримання "соціального консенсусу" під час встановлення соціальних гарантій та реформування соціальних систем; довгостроковість і послідовність державного соціального планування тощо. Саме завдяки індивідуалістичній концепції держави маємо розуміння, що держава існує для людини, а не навпаки [33].

Аналізуючи зазначений підхід, зазначимо, що він потребує перегляду й пристосування до нових умов реалізації соціальної політики, в яких людина і громадянське суспільство виступають повноцінними суб'єктами політики на рівні з державою.

Важливими міжнародними нормативно-правовими актами, що закріплюють особисті права і свободи людини і громадянина в соціальній сфері є: Декларація соціального прогресу та розвитку (11.12.1969 р.), Європейська соціальна хартія (переглянута), прийнята Радою Європи 03.05.1996 р., Хартія спільноти про основні соціальні права трудящих, прийнята Радою Європи 09.12.1989 р., Хартія соціального забезпечення, прийнята на X Всесвітньому конгресі профспілок 15.02.1964 р. Крім того, політико-правові основи соціальної політики розкривають Європейський кодекс соціального забезпечення і Протокол до нього (16.04.1964 р.), Європейська конвенція про соціальне забезпечення та Додаткова угода про її застосування (14.12.1972 р.), Європейська конвенція про соціальну та медичну допомогу та Додатковий протокол до неї (11.12.1953 р.), Європейська тимчасова угода про соціальне забезпечення по старості, інвалідності та втраті годувальника (11.12.1953 р.), Європейська тимчасова угода про соціальне забезпечення, за винятком випадків, що відносяться до соціального забезпечення по старості, інвалідності та втраті годувальника (11.12.1953 р.), Статут Всесвітньої організації охорони здоров'я (22.07.1946 р.), а також Конвенції МОП, зокрема № 102 про мінімальні норми соціального забезпечення (1952 р.), № 118 про рівноправність громадян країн й іноземців та осіб без громадянства в галузі соціального забезпечення

(1962 р.), № 157 про встановлення міжнародної системи збереження прав у галузі соціального забезпечення (1982 р.) та ін.

Відомо, що більшість законодавчо-нормативних документів, вироблених у сфері соціальної політики, пріоритетним орієнтиром суспільного буття визнають забезпечення певного рівня життя кожної людини. Наприклад, Загальна декларація прав людини як один з основних міжнародних нормативно-правових документів у сфері гарантування й охорони прав і свобод особи гарантує і закріплює в нормах ст. 25 право кожної людини на життєвий рівень, у тому числі харчування, одяг, житло, медичний догляд і необхідне соціальне обслуговування, необхідний для підтримання здоров'я та добробуту кожної людини, а також право на забезпечення у випадку безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, настання старості або іншого випадку втрати засобів до існування від незалежних від індивіда обставин.

Аналізуючи політико-правові засади здійснення соціальної політики, варто наголосити, що визначення соціально-економічних прав жоден з цих нормативно-правових актів не дає. Більш того, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права комою в назві відокремлює поняття соціальні та економічні права, але не вказує на їх відмінності.

З наведених вище визначень змісту соціальних прав випливає, що змістовна специфіка соціального законодавства має відповідати потребам суспільного та економічного розвитку. Тому конституційне положення про соціальну державу вимагає активної участі виконавчої влади, котра повинна здійснювати соціально орієнтовану політику. У свою чергу, законодавча влада має забезпечити існування відповідного законодавчого поля для створення справжньої соціальної держави. Лише за цієї умови, стає можливою реалізація мети соціальної держави, гарантування усім без винятку громадянам мінімального рівня цивілізованого існування [34].

Державна участь залишається засадничою для розробки і здійснення соціальної політики. Аналізуючи стан і рівень розвитку системи соціального законодавства, погоджуємось з думкою вітчизняних дослідників про те, що ефективність системи соціального законодавства залежить від створення дієвих механізмів соціального захисту, які включають наступні принципи:

- законодавче забезпечення всім категоріям населення доступної системи послуг у соціальній сфері, включаючи відповідний рівень медичного обслуговування та гарантування реалізації права на освіту та інтелектуальний розвиток;
- законодавче гарантування мінімальної оплати праці шляхом її поступового наближення до рівня прожиткового мінімуму;
- реформування державної системи соціального страхування як складової загальної системи страхування, що включає також і недержавні організаційні форми;
- створення правових підстав та загальносприятливої юридичної атмосфери для утворення фондів і організацій, метою яких є акумулювання фінансових ресурсів для підтримки соціально вразливих верств населення;

- законодавче забезпечення зростання рівня і якості життя шляхом створення нових і вдосконалення вже існуючих форм компенсації збільшення вартості споживчого кошика;

- активне використання комплексу заходів щодо реалізації політики зайнятості, які включають організацію суспільних робіт регіонального та місцевого значення, більш широке використання програм перекваліфікації і підтримки самостійної зайнятості у вигляді систем консультаційного обслуговування та технічної допомоги.

До базових (основних) національних нормативно-правових актів, що регламентують і захищають соціальні права людини і громадянина в Україні, належать: Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р., Цивільний кодекс України (16.01.2003 р.), Кримінальний кодекс України (05.04.2001 р.), Закони України: від 14.01.1998 р. “Основи законодавства України про загальнообов’язкове державне страхування”, від 19.11.1992 р. “Основи законодавства України про охорону здоров’я”, від 14.02.1998 р. “Основи законодавства України про культуру”, від 02.03.2000 р. “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття”, від 01.03.1992 р. “Про зайнятість населення”, від 05.11.1991 р. “Про пенсійне забезпечення”, від 21.11.1992 р. “Про державну допомогу сім’ям з дітьми”, від 05.02.1993 р. “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні”, від 22.10.1993 р. “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту”, від 16.12.1993 р. “Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку”, від 21.03.1991 р. “Про основи соціального захищеності інвалідів в Україні”, від 24.03.1995 р. “Про оплату праці”, від 15.11.1996 р. “Про відпустки”, від 15.07.1999 р. “Про прожитковий мінімум”, від 16.11.2000 р. “Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам”, від 01.06.2000 р. “Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім’ям”, від 01.06.2000 р. “Про пенсії та особливі заслуги перед Україною”, від 22.02.2000 р. “Основи законодавства України про охорону здоров’я”, від 05.10.2000 р. “Про державні соціальні стандарти”, від 18.05.2004 р. “Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам”, від 13.01.2005 р. “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування”, від 08.09.2005 р. “Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків”, від 12.01.2006 р. “Про фонд соціального призначення”, від 12.01.2006 р. “Про житловий фонд соціального призначення”, Постанова Верховної Ради України від 21.12.1993 р. “Про Концепцію соціального забезпечення населення України” та ін.

Значним внеском у формування стратегії соціального розвитку стало ухвалення у 1993 р. Концепції соціального забезпечення населення України. У 1994 р. Верховною Радою України прийнято постанову “Про звернення громадян з соціальних питань”, якою була передбачена розробка Концепції соціальної політики. Ці нормативно-правові документи значною мірою сприяли поширенню і втіленню в політичне життя ідеї людського виміру соціальної політики. При цьому позиціонування людини як суб’єкта соціальної політики (а

не тільки як об'єкта, що більш характерним було для радянської системи соціального законодавства) посилюється. Важливим є розробка “Концепції соціального розвитку України до 2023 року” та “Стратегічних напрямів соціальної політики України до 2017 року”.

Варто наголосити, що ключовим принципом системи соціально-економічних прав у демократичній соціальній державі є принцип відповідальності соціальної держави за забезпечення прожиткового мінімуму. Правову основу для реалізації державою конституційної гарантії громадян на достатній життєвий рівень визначено Законом України від 15.07.1999 р. зі змінами і доповненнями (2005 р., 2008 р.) “Про прожитковий мінімум”. Прожитковий мінімум застосовується для загальної оцінки рівня життя в Україні, що є основою для реалізації соціальної політики та розроблення окремих державних соціальних програм, встановлення розмірів мінімальної заробітної плати та мінімальної пенсії за віком, визначення розмірів соціальної допомоги, допомоги сім'ям з дітьми, допомоги по безробіттю, а також стипендій та інших соціальних виплат, виходячи з Конституції України та законів України (див. табл. 2).

Таблиця 2

**Динаміка законодавчо визначених та фактичних розмірів
прожиткового мінімуму у 2009-2013 рр.**

	2009 рік			2010 рік			2011 рік			2012 рік			2013 рік	
	Визначений		Факт. з 1.12	Визначений		Факт. з 1.12	Визначений		Факт. з 1.12	Визначений		Факт. з 1.12	Визначений	
	з 1.01	з 1.12		з 1.01	з 1.12		з 1.01	з 1.12		з 1.01	з 1.12		з 1.01	з 1.12
на одну особу в розрахунку на місяць	626	701	859	825	875	1001	894	953	1087	1017	1095	1115	1108	1176
на дітей віком до 6 років	557	632	779	755	799	920	816	870	1004	893	961	1053	972	1032
на дітей віком від 6 до 18 років	701	776	992	901	957	1162	977	1042	1270	1112	1197	1343	1210	1286
для працездатних осіб	669	744	913	869	922	1062	941	1004	1159	1073	1134	1177	1147	1218
для осіб, які втратили працездатність	498	573	683	695	734	801	750	800	855	822	884	886	894	949

Аналіз даних цієї таблиці показує те, що їх фактичні та планові величини існують самі по собі і не взаємодіють. Більше того розміри прожиткових мінімумів на кінець наступного року планується навіть менше, ніж досягнутий їх фактичний рівень за попередній рік. Так, у 2012 прожитковий мінімум, як і в попередні роки, був встановлений значно нижче розмірів фактичних прожиткових мінімумів за грудень 2011 року. (Прийняті в 2011 році прожиткові мінімуми теж в середньому на 10% нижче, ніж їх величини в грудні 2010 року). Привертає увагу й те, що найбільше постраждали діти. Прожитковий мінімум для них зменшено більш всіх. Навіть у грудні 2013 року, не кажучи про минулий 2012, величини прожиткових мінімумів менше досягнутих у попередньому році. Проблеми визначення величин прожиткових мінімумів, на жаль, проявляються протягом останніх

років майже постійно і широко обговорюються в засобах масової інформації, в наукових і політичних колах. Примітно, що проблеми, сформульовані ще в 2009 році, на семінарі “Прожитковий мінімум в системі державних соціальних стандартів”, актуальні й досі.

Закон України від 24.03.1995 р. “Про оплату праці” в контексті розкриття сутності соціальних прав особи регламентує питання мінімальної заробітної плати: відповідно до ст. 3 мінімальна заробітна плата – це законодавчо встановлений розмір заробітної плати за просту, некваліфіковану працю, нижче якого не може провадитися оплата за виконану працівником місячну, погодинну норму праці (обсяг робіт); при цьому мінімальна заробітна плата є державною соціальною гарантією, обов’язковою на всій території України для підприємств усіх форм власності і господарювання.

Крім того, визначення права на призначення соціальної допомоги, визначення державних соціальних гарантій і стандартів обслуговування та забезпечення у галузях охорони здоров’я, освіти, соціального забезпечення та ін., а також встановлення величини неоподаткованого мінімуму доходів громадян, формування Державного бюджету України та місцевих бюджетів здійснюється на основі визначення прожиткового мінімуму як основного державного соціального стандарту.

Значна частина законодавства у галузі соціальної політики сформована на основі визначення меж соціальної допомоги і соціальних гарантій окремим категоріям як працюючого населення (державні службовці, військово-службовці, діти, пенсіонери та ін.), так і непрацюючого, яке потребує особливого соціального захисту (інвалідам, людям похилого віку, сиротам, непрацездатним, малозабезпеченим тощо). Закон України від 21.11.1992 р. “Про державну допомогу сім’ям з дітьми” встановлює гарантований державою рівень матеріальної підтримки сімей з дітьми шляхом надання державної грошової допомоги з урахуванням складу сім’ї, доходів, віку дітей і спрямований на забезпечення пріоритету державної допомоги сім’ям з дітьми у загальній системі соціального захисту населення. Положення ст. 3 Закону України від 13.01.2005 р. “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” розкриває сутність і зміст засад державної політики щодо соціального захисту даної вразливої категорії населення. До таких засад належить, зокрема, захист майнових, житлових та інших прав та інтересів таких дітей; забезпечення соціально-правових гарантій; створення умов для надання психологічної та медичної допомоги; формування системи соціальної адаптації тощо.

Закон України від 16.12.1993 р. з доповненнями (15.12.1995 р.) і змінами (06.02.2003 р.) “Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні” визначає засади державної політики щодо ветеранів праці, інших громадян похилого віку та спрямований на формування в суспільстві гуманного, шанобливого ставлення до них, забезпечення їх активного довголіття. Положення цього Закону гарантують ветеранам праці та громадянам похилого віку рівні з іншими громадянами можливості в економічній, соціальній, політичній сферах, сприятливі умови для повноцінного способу життя. Закон

України від 16.12.1993 р. (зі змінами 17.11.2011 р.) “Про державну службу” містить норми, що визначають соціальні права державних службовців: ст. 36 розкриває зміст соціально-побутового забезпечення державних службовців, а ст. 37 – пенсійного забезпечення та грошової допомоги даній категорії працюючого населення країни.

Прийняття у 2000 р. Закону України “Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії” стало важливим кроком у формуванні правових основ соціальної держави і реалізації соціальної політики в Україні. Цей акт визначає правові засади формування та застосування державних соціальних стандартів і нормативів, спрямованих на реалізацію закріплених Конституцією України та законами України основних соціальних гарантій. Міністерством праці та соціальної політики України у 2002 р. було затверджено “Державний класифікатор соціальних стандартів і нормативів”. Об’єктами класифікації є державні соціальні стандарти і нормативи у сферах: доходів населення; соціального обслуговування, житлово-комунального обслуговування; транспортного обслуговування і зв’язку; охорони здоров’я; забезпечення навчальними закладами; обслуговування закладами культури, фізичної культури і спорту; побутового обслуговування, торгівлі та громадського харчування; соціальної роботи з дітьми, молоддю та різними категоріями сімей. Варто звернути увагу на те, що робота з розробки самих стандартів і нормативів розпочалася не так давно.

У вересні 2006 р. було прийнято Закон України “Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)”, що свідчить про поступове формування мінімальних гуманітарних стандартів, змістовно визначених критеріїв соціально-економічних прав, які мають бути втілені у вітчизняному соціальному законодавстві. Особлива увага у ст. 14 Європейської соціальної хартії (переглянутої) надається гарантуванню права на користування послугами соціальних служб. Важливо, що держава зобов’язана контролювати якість послуг таких служб з метою забезпечення прав споживачів, повагу до людської гідності та основних свобод людини. Право захисту людини від бідності та соціального відчуження гарантує ст. 30 вищезгаданого документу. В ньому зазначено, що проживання в умовах бідності порушує насамперед гідність людини [35].

Удосконалення нормативно правового-забезпечення соціальної політики залишається пріоритетним завданням на шляху реформування соціальної сфери і визнання людини суб’єктом соціальної політики, оскільки правова соціальна держава несумісна з нав’язуванням жорстких, централізованих способів та механізмів вирішення соціальних проблем.

Таким чином, система соціального законодавства України складається з двох основних груп: базових і спеціальних нормативно-правових документів. До базових відносять Конституцію України, в якій закріплено комплекс загально-визнаних соціальних прав людини та специфічних соціальних гарантій з боку держави. Закон України від 05.10.2000 р. “Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії” також доповнює групу базових законодавчо-нормативних документів. У ньому визначаються правові засади щодо порядку визна-

чення обсягу державних соціальних стандартів та соціальних гарантій, а також їх фінансове забезпечення. Важливими базовими законодавчо-нормативними документами є Бюджетний кодекс України та Закон України “Про державний бюджет України” (на відповідний рік), які визначають засади бюджетної системи України, її структуру, принципи, правові засади фінансування. Для реалізації соціальної політики важливе значення має розмежування видатків, які мають соціальну спрямованість, що визначено в Бюджетному кодексі України. Закон України від 14.01.1998 р. “Основи законодавства про загальнообов’язкове державне соціальне страхування”, як один з базових у соціальному законодавстві, регулює ряд питань матеріального забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття, а також у старості та інших випадках, на основі чого згодом була сформована власна система загальнообов’язкового державного соціального страхування в Україні. До групи спеціальних нормативно-правових документів відносять Закони України “Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні”, що встановлює соціальні гарантії та пільги для інвалідів у різних сферах життєдіяльності, “Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні”, “Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи”.

Важливо врахувати, що прийняття Закону України “Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім’ям” спрямовано на створення передумов для подолання бідності, оскільки він захищає і реалізує конституційне право громадян на соціальний захист – забезпечення рівня життя не нижчий за прожитковий мінімум шляхом надання допомоги найменш соціально захищеним сім’ям. Окремі нормативно-законодавчі документи, що належать до групи спеціальних, спрямовані на соціальний захист дітей, зокрема це Закони України “Про державну соціальну допомогу інваліда з дитинства, та дітям-інвалідам”, “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування”, ряд постанов Кабінету Міністрів України.

За Законами України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття”, “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування у зв’язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням”, “Про загальнообов’язкове соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності”, “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” здійснюються виплати, що надаються через систему загальнообов’язкового державного соціального страхування.

Отже, аналіз законодавства України у сфері соціального захисту та соціального забезпечення показує, що більшість нормативних документів має спеціальний характер, тобто їх цільовими категоріями є окремі соціальні групи. Щодо цільових груп, на захист та підтримку яких спрямовані спеціальні нормативно-правові акти, то вони формуються за віковими ознаками (діти, молодь, громадяни похилого віку та ін.), родом занять (військовослужбовці, державні службовці, медичні працівники та ін.), станом здоров’я (інваліди,

хворі тощо), залежно від життєвих обставин (малозабезпечені, діти-сироти, бездомні, постраждалі внаслідок Чорнобильської катастрофи), а також залежно від страхового випадку (хвороба, втрата годувальника, старість, безробіття, нещасний випадок та ін.).

Варто відмітити, що на сучасному етапі державотворення реформування правової бази щодо соціальної політики реалізується через прийняття нових нормативно-правових актів, що мають відповідати вимогам часу. До таких нормативно правових документів у сфері регулювання соціальних відносин, на нашу думку, належать Закон України від 23.03.2000 р. “Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України”, Указ Президента України “Про основні напрямки вдосконалення системи соціальних виплат населенню”, а в перспективі – Соціальний Кодекс України.

РОЗДІЛ 2. ЛЮДСЬКИЙ ВИМІР СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

2.1. Суб'єктно-об'єктні основи соціально-політичної активності людини

У демократичному суспільстві політика здійснюється людьми для людей. Тому активна участь особи в політичному житті, роль людини як суб'єкта політики має вагоме значення. Політична діяльність індивідів може здійснюватись як політична участь (участь громадян у політичному житті суспільства) і як політичне функціонування. Політичне функціонування - забезпечення участі політичних інституцій (державних установ, політичних партій, громадських організацій) в управлінні спільними справами. Сукупно вони означають професійну політичну діяльність, апаратну роботу, керівництво громадським утворенням. Американський соціолог Х.Макклоскі, наприклад, визначає політичну участь як "добровільну діяльність, завдяки якій члени суспільства беруть участь у виборі правителів і, прямо чи опосередковано, у формуванні державної політики".

Завдяки політичній участі, по-перше, створюються умови для якнайповнішого розкриття потенціалу особи, що є необхідною передумовою ефективного вирішення суспільних завдань. По-друге, політична участь сприяє встановленню тісного взаємозв'язку політичних інституцій із громадянським суспільством, контролю за діяльністю політико-управлінських структур з боку народу. Об'єктивні характеристики політичної діяльності та суб'єктивне сприйняття політики людиною, її розуміння власної ролі в ній служать підставою для вирішення кількох рівнів і типів участі: - реакція (позитивна або негативна) на імпульси, що надходять із політичної системи чи з її інституцій, не пов'язана з необхідністю високої активності людини; епізодична участь у політиці; - діяльність, пов'язана з делегуванням повноважень; участь у виборах (місцевих або державного рівня), референдумах тощо; - участь у діяльності політичних і громадських організацій - партій, груп тиску, профспілок, молодіжних політичних об'єднань тощо; - виконання політичних функцій у межах державних інституцій, у т.ч. із засобами масової інформації. - професійна, керівна політико-ідеологічна діяльність; - участь у поза інституціональних політичних рухах і акціях, спрямованих на докорінну перебудову існуючої політичної системи. Наведені вище типи участі в політичній діяльності не є рівнозначними ні в кількісному, ні в якісному відношеннях. Деякі з них представлені поодинокими акціями, інші добре розвинені й серйозно впливають на перебіг подій.

Активне залучення особи до політичного процесу потребує певних передумов: матеріальних, соціально-культурних та політико-правових. Крім того, політичну участь особи, форму цієї участі зумовлюють політична система, соціальне середовище, політичні й неpolітичні чинники процесу політичної соціалізації, про що вже йшлося. Однак обмежуватися цим не можна. Якщо виходити з того, що людина - істота біосоціальна і що відповідно в структурі особистості вирізняють соціальний і природний компоненти, то слід зазначити, що на діяльність конкретної особи в політиці, на її політичну поведінку загалом впливають світогляд, політична свідомість і політична культура особи, її власні

цілі, цінності, стереотипи, настанови, мотиви, інтереси й потреби. Слід пам'ятати, що психологічні та біологічні елементи (мислення, темперамент, воля, пам'ять, стан фізичного та психічного здоров'я, стать, вік тощо) також здійснюють вплив на політичну поведінку людини.

З огляду на те, що в українському соціумі протягом останніх років відбуваються складні трансформаційні процеси, пов'язані з розбудовою української держави і демократизацією суспільного життя, дослідження, пов'язані з вивченням нових соціально-політичних орієнтирів особистості, переосмисленням процесу співпраці людини і держави, набувають особливої актуальності. Суспільні реалії окреслюють потребу й необхідність максимального наближення держави до людини. Проблема полягає не тільки у забезпеченні стабілізації політичної ситуації, підвищенні рівня довіри громадян до діяльності держави, але й створенні механізмів взаємодії і взаємовідповідальності між людиною та політичними інститутами як об'єктом і суб'єктами політики. Необхідність визнати за людиною роль активного цілеспрямованого об'єкта історико-цивілізаційного процесу обумовлена в політичній теорії утвердженням гуманістичних принципів взаємовідносин людини, громадянського суспільства і соціально-правової держави.

Проблема визнання й утвердження людини як активного суб'єкта і відповідального об'єкта політики на сьогодні є особливо актуальною та такою, що стосується абсолютно всіх рівнів і напрямів реалізації владних впливів. На думку В.Бабкіна, нашій державі "бракує розроблення її концепції, усвідомлення значення гуманізації суспільства, забезпечення людського виміру політики і права" [36]. Виходячи з цього, доцільно акцентувати увагу на ситуації, що склалася безпосередньо у сфері соціальної політики, адже саме вона визначається, насамперед, як діяльність держави по збалансованому розвитку суспільства, забезпеченню стабільності державного правління й соціального захисту населення

Враховуючи ставлення до політики як важливої сфери соціальної діяльності, що перебуває під впливом людини, соціальну політику доцільно розглядати як систему цілеспрямованої діяльності суб'єктів соціально-політичного життя, сукупність принципів, норм, правил, рішень, дій, спрямованих на забезпечення ефективного, оптимального функціонування та розвитку процесів соціального буття. За таких умов важливо, щоб головною метою соціальної політики в демократичній державі були визнані формування та реалізація соціальних потреб людини і суспільства, забезпечення їх соціальної безпеки.

Проблема місця і ролі людини в політиці, участі людини в політичному житті сформувалася давно і донині залишається предметом дослідження науковців. Ідея взаємовідносин людини і політики тією чи іншою мірою розроблялася та висвітлювалася у творах Платона, Аристотеля, Н.Макіавеллі, Т.Гоббса, Ж.-Ж.Руссо, Ш.-Л.Монтеск'є, І.Канта, Ф.Гегеля, М.Вебера, К.Ясперса, М.Хайдегера, Т.Парсонса, Е.Фромма, Д.Белла та багатьох інших мислителів. Їх праці прямо або опосередковано спрямовувались на пошук оптимального шляху розвитку людини і держави, визначення місця і ролі людини в політичному житті, вирішення

соціальних проблем та формування ціннісних уявлень людини як учасника політичного процесу [37].

В історії української політичної думки можна відзначити доробки вчених, які розглядали питання соціальної справедливості, забезпечення людського розвитку, функцій держави, розвитку суспільної допомоги. Ідеї рівності всіх людей та їхніх прав на гідне життя розроблялися у працях таких вчених, як Г. і М.Смотрицькі, І.Вишенський, С.Зинаній, Я.Ковельський. Політико-філософські вчення гуманістичного і просвітницького спрямування оформлені у працях відомих українських мислителів Ф.Прокоповича, Г.Кониського, Г.Сковороди та інших. Вітчизняна дослідниця Т.Семигіна наголошує, що загальна спрямованість їх творчості мала релігійний характер, проте відображала гострі соціальні проблеми українського суспільства XVIII – XIX ст. [38].

З розвитком суспільства відбувається невпинне ускладнення цільових, ресурсних, структурно-функціональних та інших основ людської діяльності. Аналізуючи проблему становлення людини як відповідального об'єкта й активного діючого суб'єкта в політиці, варто зазначити, що в сучасних умовах недостатньо розкритим залишається питання самовираження людини у сфері соціальної політики, виокремлення політичних якостей людини як безпосереднього учасника політичного процесу в соціальній сфері. Так само відкритим залишається питання формування соціальних потреб, цінностей, мотивів, цілей у перспективному саморозвитку людини за допомогою засобів політики.

Враховуючи те, що особистість одночасно є і об'єктом, й суб'єктом історичного процесу, можемо стверджувати, що у її характеристиках найбільш повно розкривається суспільна сутність людини. Історико-матеріалістичне розуміння сутності людини і суспільного розвитку склало основу наукового розуміння законів розвитку всіх якостей людини, серед яких особистість займає провідну позицію.

На сьогодні є нагальна потреба проаналізувати роль людини як об'єкта саме у сфері соціальної політики, оскільки на сучасному етапі виникає необхідність у формуванні нових шляхів її реалізації, переосмислення змісту і завдань з огляду на процеси демократизації і модернізації суспільства. Важливо максимально змінювати систему уявлень, поширених у масовій свідомості, щодо незначної ролі людини в політиці. Одним з таких шляхів вважаємо посилення суб'єктних характеристик індивіда в рамках функціонування громадянського суспільства, тобто становлення людини як суб'єкта соціальної політики.

Для того, щоб забезпечити реалізацію власних інтересів з питань соціальної політики у державотворчому процесі щодо людини має активізуватися як суб'єкт. Вважаємо, що реальний вияв проблем у соціальній сфері та їх максимальне розв'язання можливе тільки за умови позиціонування людини як суб'єкта політики. Для політико-правового трактування об'єкта та суб'єкта соціальної політики сучасної демократичної держави ми застосовуємо термін “людина” в контексті аналізу її як об'єкта політичного і соціального буття. Характеризуючи основні чинники впливу на формування особистості, включаючи соціальний напрямок освіти і виховання, становлення в певних соціальних умовах, тобто

визначивши людину як об'єкт суспільного розвитку, ми зможемо з'ясувати умови його становлення як суб'єкта цього ж процесу.

Самоідентифікація людини як об'єкта й суб'єкта соціальної політики залежить від значної кількості зовнішніх і внутрішніх чинників. Прикладами зовнішніх чинників, які впливають на самоідентифікацію людини в політичному середовищі, є тип політичного режиму країни, ідеологія, що переважає на даному етапі державотворення, модель соціальної політики, в рамках якої здійснюється соціальний захист громадян. До внутрішніх чинників віднесемо різноманітні позиції особистості, що базуються на основі її соціального статусу і виражаються у суб'єктивному й об'єктивному політичному інтересі кожної конкретної людини у сфері соціальної політики.

Місце і роль людини та її поведінка як суб'єкта політики детермінується і виявляється на трьох рівнях - соціальному (належність до певних соціальних спільнот - класових, демографічних, етнічних, професійних тощо), інституційному (участь у політичних партіях, громадських об'єднаннях, суспільних рухах тощо) і персоніфікованому (індивідуальна політична діяльність особи як громадського діяча, політичного лідера, виборця, демонстранта тощо).

Суб'єктом політичних відносин є не кожна людина, а лише творець політики, тобто особа, яка реально впливає на владу і здатна формулювати та реалізовувати свої політичні цілі. Характерною рисою суб'єкта політики є активність – здатність суб'єкта реалізувати владні повноваження чи прагнення влади для досягнення власних цілей. Для цього потрібно усвідомити інтереси суспільства, тобто актуальні потреби індивідів, груп, організацій, на базі яких формуються самосвідомість суб'єкта та його здатність оцінити свої політичні здібності. Тобто суб'єкт політики – це конкретний носій загальної активності, спрямованої на завоювання, захист і використання влади з метою задоволення усвідомлених соціальних інтересів. Розрізняються два суб'єкти політики: соціальний та індивідуальний.

1) Соціальні суб'єкти – це соціальні спільноти, цілі та дії котрих відображають колективну свідомість індивідів на основі стійких суспільно-історичних зв'язків. П.Прибутко зазначає, що роль соціальних суб'єктів можуть виконувати такі соціально-історичні спільноти як класи, нації, впливові групи тощо. Вони є найактивнішими акторами політики, а в основі їхньої діяльності лежать національні чи класові інтереси, що не завжди набувають відображення у формі державних інтересів.

2) Індивідуальний суб'єкт – це свідомо та відповідальна особистість, яка керується суспільно значущими інтересами й цілями та бере участь у боротьбі за їх здійснення. На думку автора, такими суб'єктами можуть бути представники політичної еліти, політичні лідери, а також звичайні люди, що мають високий рівень політичної активності [39].

Відповідно, постає проблема дослідження людини і як соціального, і як індивідуального суб'єкта політики в соціальній сфері. Визначаючи роль людини як суб'єкта соціальної політики, констатуємо, що соціальна політика в сучасному політичному житті розробляється і реалізується без активної участі громадян, які, переважно, не бажають виявляти активності, погоджуючись на роль

“спостерігача” чи “споживача”. Отже, людина як суб’єкт в сучасному суспільно-політичному житті себе позиціонує не повною мірою, що безперечно впливає на процеси стабілізації суспільно-політичного життя, утвердження демократичних цінностей, вирішення конфліктних ситуацій, самореалізації особистості. Суб’єктом політики громадянин може бути лише у демократичному суспільстві, де створено необхідні умови для самореалізації людини та де їй надані широкі політичні права, свободи й можливості для задоволення і захисту своїх політичних потреб і соціальних інтересів. Для діяльності суб’єкта політики необхідні не тільки демократичні умови, але й певні індивідуальні характеристики особистості: темперамент, сила волі, рівень розвиненості політичної свідомості, політичної культури тощо. Важливі й соціальні риси: соціальний статус особи, статус сім’ї, місце в професійній і соціальній ієрархії.

Обґрунтування шляхів політичної самореалізації людини у сфері соціальної політики передбачає розгляд картини політичного буття не тільки як наповненого структурними і функціональними компонентами, але як буття, що безпосередньо формується людиною під впливом її індивідуальних запитів і потреб. Вони у свою чергу доповнюють політичне буття людини духовними, раціональними компонентами. Отже, людина є суб’єктом (учасником) історичного і суспільного процесу в цілому, суб’єктом конкретної діяльності, зокрема пізнання і перетворення об’єктивної політичної дійсності. Сама ж діяльність при цьому виступає формою активності людини, яка дозволяє удосконалювати оточуючий світ і саму себе.

Проте не завжди компонентне наповнення політичного буття людини носить прогресивний характер та оптимістичне спрямування. Стихійний, непередбачуваний, конфліктний розвиток сучасного соціуму в умовах глобалізаційних процесів набуває і деструктивних ознак, що мають прояв у політичному бутті людини через відчужені форми її діяльності, соціальну апатію, агресію, пасивну й пристосовницьку суспільно-політичну позицію. Власне, аналізуючи роль людини в політиці та характер її політичного буття на основі біхевіористичного, аксіологічного, психологічного, потребового, антропологічного підходів, можемо визначити базові відмінності між людиною як суб’єктом і об’єктом політики.

Отже, незважаючи на велику кількість визначень соціальної політики та варіантів її розуміння, відкритими залишаються питання конкретизації суб’єктів соціальної політики та їх типологізації в контексті людського виміру політики як сфери суспільного буття.

Для подальшого аналізу формування людини як суб’єкта політики розглянемо визначення суб’єктів соціальної політики у роботах деяких вітчизняних і зарубіжних науковців. Так, М.Волгін, С.Тетерський, В.Парамонов, І.Гаврилова обмежуються думкою про те, що держава є головним суб’єктом соціальної політики. Російський дослідник М.Волгін, аналізуючи систему об’єктно-суб’єктних відносин соціальної політики, об’єктом вважає все населення країни, а також окремі громади, соціальні спільноти, об’єднані конкретними зв’язками й відносинами. Діяльність об’єктів, як відзначає цей науковець, характеризується мінімальним рівнем суспільної активності й відсутністю соціальної ініціативи. При цьому об’єкт представлений переважно соціальною

та соціально-трудовою сферою суспільства. Рівень його розвитку виражається показниками добробуту, рівнем освіти, здоров'ям населення, соціальною стабільністю, конструктивністю відносин між соціальними групами [40].

Відповідно, у ролі суб'єктів виступають державні органи влади, організації і установи, а також діючі у соціальній сфері недержавні організації, ініціативні об'єднання громадян. Пріоритетними функціями органів влади (законодавчих, виконавчих, судових) як головних суб'єктів соціальної політики Н.Волгін називає визначення умов суспільної участі, цілей, завдань, пріоритетів соціального розвитку, формування нормативно-правової бази соціальної політики держави. На його думку, діяльність суб'єктів визначається конкретними соціальними інтересами і здійснюється на основі нормативно-правової бази. Це означає, що основні цілі, завдання, принципи соціального розвитку, способи і засоби їх досягнення визначаються на державному рівні.

Реалізація базових принципів соціальної політики на місцевому рівні здійснюється з урахуванням особливостей регіону: економічного розвитку, етнонаціональних, історико-культурних особливостей. Відповідно, діяльність суб'єктів спрямована на вирішення конкретних проблем населення в цілому чи окремих його категорій, які потребують соціальної підтримки і захисту. Місце людини як суб'єкта соціальної політики визначається в рамках колективної діяльності організованих державних чи недержавних об'єднань без врахування індивідуального підходу та потреб конкретної людини.

Індивідуальний підхід щодо сутності соціальної політики виокремлюють і зарубіжні науковці. Зокрема Р.Баркер розглядає соціальну політику як безумовну (безпосередню) функцію суспільства, а не держави. Науковець наголошує, що принципи соціальної політики є результатом звичаїв та цінностей суспільства та у значній мірі визначають розподіл ресурсів та рівень добробуту людей [41]. Важливо, що даний підхід орієнтує дослідників на розуміння сутності соціальної політики з точки зору самоорганізованої індивідуальної діяльності кожної конкретної людини в межах соціальної сфери суспільства.

Вітчизняний науковець В.Скуратівський до суб'єктів такої політики відносить людину, державу, суспільство, соціальні спільноти та інститути, політичні партії, громадські організації, асоціації громадян, колективи, різноманітні фонди, принципово нові для українського суспільства суб'єкти, зокрема соціального захисту (підприємців, роботодавців, які є досить неоднорідними) та інші суб'єкти, що здійснюють свою діяльність у різноманітних формах як у межах інституційних структур, так і на громадських засадах. Розширення кількості суб'єктів соціальної політики, багатосуб'єктність її здійснення, розмаїття застосовуваних ними способів поставленої мети – це суттєві чинники, що створюють нові умови для різноманітних форм розвитку соціального буття. Об'єктивною умовою багатосуб'єктності у здійсненні соціальної політики є розмаїття суспільних, соціальних відносин у суспільстві, які створюють об'єктивні умови для багатства, різнопрояву способів реалізації соціального потенціалу людини та інших суб'єктів соціальної політики.

Отже, в результаті трансформації українського суспільства змінюється характер соціальної політики та роль держави як її головного суб'єкта. У регулюванні соціальних процесів і вирішенні соціальних проблем все більшу роль разом з державними інституціями відіграють недержавні суб'єкти політики, зокрема підприємства, суспільні об'єднання і громадські організації. Оскільки в демократичному суспільстві соціальна політика здійснюється в багатосуб'єктному середовищі, то її зміст і мета формуються як результат взаємодії держави з суб'єктами громадянського суспільства. Соціально значущими завданнями держави як суб'єкта соціальної політики в сучасних умовах є створення умов та подолання перепон на шляху реалізації прав і свобод, можливостей і здібностей людини. Розширення ступеня довіри досягається підвищенням рівня інформованості населення щодо підготовки й здійснення соціальних програм, розширенням участі населення через взаємні консультації державних інститутів та структурних підрозділів громадянського суспільства. В Україні для поєднання реформаторських зусиль держави і сприяння цьому процесові суспільства вирішального значення набуває створення децентралізованої політичної системи, що дозволить підвищити якість управління, розширити представництво й реалізацію інтересів місцевих спільнот та окремих громадян.

У складній структурі суб'єкт-об'єктних відносин соціального характеру та здійснення соціальної політики безпосереднім і основним об'єктом є людина, особистість. Демократизація суспільства передбачає здійснення політики людьми для людей. Тому активна участь особи в політичному житті, роль людини і як об'єкта, і як суб'єкта політики має вагоме значення, особливо в соціальній політиці як важливому внутрішньому напрямку державної політики. Фокус соціальної політики – це люди, абсолютні одиниці, на яких політика впливає безпосередньо.

Характеризуючи проблеми людини як об'єкта соціальної політики та становлення людини як суб'єкта цієї політики в Україні, беручи до уваги досвід розвинутих європейських країн і країн пострадянського простору, розвиваються, не слід забувати й того, що українська держава є постсоціалістичною. Відповідно, її населення зможе активно включитися у процес реформування суспільства лише за умови конституційно закріпленого втілення ідей, цінностей і потенціалу соціальної держави. Відкритим залишається питання визначення ефективного і справедливого балансу між державною діяльністю участю людини у розв'язанні соціальних проблем, врегулюванні соціальних потреб, задоволенні запитів об'єктів соціальної політики. Таким чином, на даному державотворчому етапі бракує підстав вважати соціальну політику України ефективною та такою, що відповідає кращим світовим критеріям.

Головними принципами у взаємодії між людиною і державою у сфері соціальної політики можна назвати законність, політичний плюралізм, соціальну справедливість, демократизм, гуманізм. Гуманітарний підхід у трактуванні змісту соціальної політики набуває особливої значущості, оскільки реалізація відповідних заходів на практиці вимагає формування установок і цінностей індивіда як компетентного й активного учасника політичного життя суспільства [42]. Практика сьогодення виявляє тенденції небажання й невміння формувати активну

соціальну політику на галузевому і місцевому рівнях. Модель соціальної політики в Україні має ряд особливостей, які залишились у спадок ще з радянських часів, зокрема низька культура політичної участі населення, значний вплив держави на процеси регулювання й фінансування соціального сектору, недостатній рівень публічності дій інститутів політичної влади в соціальній сфері тощо. Реалії політичного життя свідчать про низький рівень обізнаності населення з концепціями соціального реформування.

Особливістю сучасного етапу українського державотворення є те, що інституційні та функціональні проблеми забезпечення ефективної реалізації завдань соціальної політики доповнилися проблемами гуманістичного характеру. Досить проблемним в умовах політичної трансформації сучасного суспільства є процес перетворення особистості, людини, індивіда з об'єкта соціального розвитку на суб'єкт політики. Таким чином, людина, як суб'єкт соціальної політики, має головною цінністю самореалізацію власного соціального потенціалу. Соціальна держава реалізує свої соціальні завдання в умовах, коли у демократичному (громадянському) суспільстві багатоманітність ідеологій та суб'єктів породжує різноманітність та множинність стратегій соціальної політики.

На ефективність соціальної політики впливає рівень політичної культури людини-громадянина і як суб'єкта, і об'єкта соціальних відносин. Результатом якісних змін має стати формування активістського типу політичної культури суспільства, який характеризується не лише інтересом громадян до функціонування політичної системи, але й активною орієнтацією людини як суб'єкта соціальної політики на особисту участь у її здійсненні.

Суперечливий процес розвитку соціального буття засвідчує відсутність автоматизму в його функціонуванні та у реалізації об'єктивних закономірностей розвитку суспільства. Соціальні відносини функціонують на основі органічної єдності об'єктивного й суб'єктивного, зокрема свідомої цілеспрямованої управлінської діяльності. Перед людьми як суб'єктами соціального регулювання та свідомого саморегулювання завжди стоятимуть завдання із розкриття змісту соціального буття соціуму, пошуку шляхів, які б формували соціальну безпеку людини та суспільства. Усе це істотно підвищує роль суб'єктів соціальної політики, їх уміння повною мірою використовувати ті чи інші засоби, форми для розвитку і збагачення соціального потенціалу людини й суспільства.

Визначаючи суб'єктно-об'єктні детермінанти забезпечення соціальної політики, варто враховувати, що кожна країна з урахуванням своєї специфіки (історичних, соціокультурних, економічних умов, а також типу суспільно-політичного устрою) формує власну модель соціальної політики.

Досить цікавим для теоретичних узагальнень визначення ролі людини як суб'єкта соціальної політики є типологія суб'єктів-інститутів, запропонована російським дослідником Н.Волгіним. Суб'єкти-інститути, як організаційні структури, є вторинними і представляють інтереси певних соціальних прошарків суспільства. Останні, на думку цього дослідника, є первинними.

Суб'єкти-інститути поділяються на: інститути – реальні представники (соціальні сили); інститути – формальні представники (формальні суб'єкти); державні суб'єкти-інститути; недержавні суб'єкти-інститути.

Саме недержавні суб'єкти-інститути, до яких Н.Волгін відносить профспілки, класифікуючи їх як об'єднання працівників (на зразок тред-юніонів), організації самозахисту та “кишенькові” або “директорські” профспілки, мають відігравати найбільший вплив на формування і реалізацію соціальної політики за умов демократії [43].

У сучасних демократичних державах діяльність недержавних організацій здійснюється в рамках функціонування громадянського суспільства. Головними принципами діяльності недержавних суб'єктів є їх самостійність, незалежність від державних органів влади і управління.

Підсумовуючи вищезазначене, можемо зробити висновок про те, що функцію суб'єкта соціальної політики виконують представники владних інститутів та політична еліта. Суб'єктне поле соціальної політики на сучасному етапі державотворення розширилося за рахунок політичних лідерів, професійних політиків, діяльність яких у сфері соціальної політики пов'язана з лобіюванням власних суб'єктивних інтересів чи інтересів зацікавлених осіб, груп (фінансово-промислових, представницьких, формальних або неформальних), або ж з виконанням владно-службових обов'язків (законодавчих, виконавчих тощо). Найчастіше йдеться про реалізацію приватних, суб'єктивних інтересів політичної еліти шляхом вирішення соціальних проблем окремого регіону чи соціального прошарку в період виборчої кампанії для формування позитивного іміджу тієї чи іншої політичної сили, лідера тощо. За таких умов інтереси й потреби пересічного громадянина, простої людини як об'єкта соціальної політики залишаються поза увагою і часто не реалізуються на практиці.

У межах демократичного державотворення процес утвердження принципів соціальної і правової держави супроводжується відповідними змінами в структурі політичної системи України. Трансформаційні процеси зачіпають усі сфери суспільного життя. У соціальній сфері це виражається у зміні пріоритетів і принципів соціального розвитку, ускладненні взаємозв'язків між учасниками соціально-політичних відносин, розширенні суб'єктного поля соціальної політики і центрів прийняття політичних рішень. Компроміс і взаємодія суб'єктів соціальної політики досягаються різними шляхами. Домінантними акторами соціальної сфери залишаються інститути державної влади, проте спостерігається стійка тенденція зміни варіантів домінування суб'єктів соціальної політики. По-перше, необхідно виділити тенденцію розподілу соціальної відповідальності між владою, бізнесом і громадянським суспільством як суб'єктами соціальної політики. По-друге, слід зауважити, що досить сильним є вплив раніше сформованої моделі соціальної політики, а отже, пріоритетне місце у механізмах її реалізації на загальнодержавному рівні належить виконавчим органам влади на чолі з Міністерством праці та соціальної політики. По-третє, варто відмітити посилення впливу на соціальну політику недержавних суб'єктів: регіональних бізнес-груп, окремих підприємств, профспілок, недержавних благодійних організацій тощо.

Розкриваючи можливості впливу людини як суб'єкта регіональної соціальної політики на принципи й механізми її реалізації в сучасних умовах, відзначаємо неготовність переважної більшості населення проявляти ініціативу й активність у розв'язанні проблем соціального характеру та нести соціальну відповідальність. Причинами такої моделі політичної поведінки людини можемо назвати тривалий період позиціонування індивіда в політичній системі тільки в ролі пасивного об'єкта політики. За таких умов формується пристосовницька модель політичної поведінки та визнання виконавчої влади в якості найбільш впливового суб'єкта соціальної політики в регіоні чи на місцевому рівні.

Необхідно визнати, що процес розвитку й становлення державності за умов утвердження демократичного політичного режиму в Україні відбувається з певними деформаціями. Вони зумовлені, насамперед, повільним формуванням в Україні багатосуб'єктного громадянського суспільства, відсутністю сформованого середнього класу як базового елементу сучасного демократичного суспільства, досить низьким рівнем участі пересічного українця в політичному житті, його практичною неможливістю впливати на прийняття політичних рішень та здійснювати контроль за діяльністю влади. На відміну від поширеної думки, економічний підйом країни не завжди автоматично веде до зростання життєвого рівня населення. За таких умов виникає об'єктивна потреба у формуванні зацікавленого суб'єкта політики, орієнтованого на врахування новітніх тенденцій суспільного розвитку, особливо в соціальній сфері.

Варто зауважити, що ефективність і результат здійснення соціально-політичних перетворень на етапі сучасного державотворення вирішальним чином залежить від цілеспрямованості, ініціативності, активності суб'єктів політики, включаючи соціальну. Модель соціальної політики тієї чи іншої держави залежить не тільки від ступеня соціальної орієнтації влади, але й від рівня соціальної активності й політичної свідомості людини як громадянина своєї держави. Тобто необхідною умовою соціального прогресу має бути врахування потреб та інтересів людини як суб'єкта і об'єкта соціальної політики у прийнятті політичних рішень, за допомогою яких держава впливає на перерозподіл ресурсів, забезпечуючи прийнятний рівень добробуту для кожної людини.

Отже, становлення людини як суб'єкта соціальної політики – це тривалий процес перетворень на рівні свідомості, культури й діяльності індивіда на шляху усвідомлення ними власної якісно нової соціально-політичної позиції в політичній системі суспільства. Аналізуючи проблему місця людини в сучасному політичному житті країни, враховуючи реалії соціально-економічної ситуації, можемо вважати, що тільки за умов формування соціальної держави та відкритого громадянського суспільства, діяльність яких спрямована на створення необхідних економічних, соціально-політичних, духовно-культурних умов, можливий гармонійний розвиток особистості. Реалізація інтересів людини як суб'єкта політики визначається її соціальним становищем, здатністю впливати на діяльність політичної влади, а тому проблема становлення людини як суб'єкта соціальної політики в Україні постає дедалі гостріше. Соціальна політика сьогодення – це,

насамперед, можливість повноцінної реалізації принципів соціальної держави на основі узгодження інтересів більшості членів суспільства та посилення ролі громадянського суспільства у вирішенні соціальних проблем, реалізації соціальних інтересів громадян України.

2.2. Гуманізм як ціннісна основа реалізації соціальної політики

Розбудова демократичної держави як досконалого суспільно-політичного ідеалу спирається на пошуки оптимальних моделей розвитку соціально-політичних процесів, всебічне стимулювання демократизації в усіх сферах життя соціуму. Це безпосередньо стосується сучасної України, демократичний ідеал якої також має конституційне закріплення. Ці аргументи стимулюють перегляд основоположних принципів реалізації соціальної політики, які мають орієнтуватися на визнані світовим співтовариством засади толерантності й гуманізму.

Основою гуманістичного трактування сутності соціальної політики є поняття гуманізм (з лат. *humanus* – людський, людяний) – філософський підхід, що в теоретико-світоглядний спосіб поєднує вчення про людину як визначальну мету і вищу цінність суспільства. Теорія і практика гуманізму спираються на багатовікову традицію. В її основі перебувають ідеї та ідеали розуму і людяності, що послідовно розвивались від найдавніших часів і залишились актуальними до сьогодення. Розглядаючи проблему становлення людини як суб'єкта соціальної політики, варто зазначити, що започатковане у II ст. до н.е. Цицероном поняття “гуманізм” містило в собі уявлення про цінність і значущість людини, можливість реалізувати гуманістичний ідеал соціальними засобами, насамперед вихованням. З часів Відродження термін “гуманізм” почав вживатися у двох основних значеннях – як визначення літературно-художнього напрямку, що утверджує образ людини як освіченої й високоморальної особистості, та як філософське вчення, що об'єднує теорії, які виходять з положення про людину як вищу цінність суспільства.

Останні десятиліття XX ст. у європейському інформаційному просторі позначені посиленням інтересу до проблем людини, гуманізації суспільства. Орієнтація на людину, людиномірність науки стали однією з найважливіших тенденцій розвитку сучасного наукового пізнання. Місце людини в сучасному світі є не лише теоретичною, а й гострою соціальною проблемою [44].

Розбудова цивілізованої демократії не повинна суперечити уявленням сучасного гуманізму європейських цивілізаційних цінностей, у яких людина визнається вільною, самоцінною і самодостатньою. Людський вимір соціальної політики, що розглядається дослідниками як гуманістична основа трансформації суспільно-політичних відносин, має стати новим етапом на шляху демократизації сучасного суспільства. Пріоритетним напрямком розбудови гуманістичної складової політичних відносин визнають розвиток людського потенціалу. Тому саме в соціальній політиці особливої актуальності набуває формування нового ставлення до людини насамперед як до особистості, тобто повноправного об'єкта соціально-політичних перетворень.

Гуманізм як філософський підхід і теоретико-світоглядний спосіб вчення про людину потребує глибокого переосмислення процесу становлення людини як об'єкта соціальної політики в сучасній демократичній державі. “Новий погляд” на гуманізм в окресленому контексті означає, насамперед, уточнення принципів розуміння людини і світу, її буття, відмову від уявлень про людину лише як “агента соціальних сил” і елементарного “продукту” суспільних відносин. Істотним для розуміння ролі людини у здійсненні соціальної політики є тлумачення людини як вільної у своїй самореалізації особи, яка прагне самовдосконалення, соціальної гармонії і суспільного добробуту.

Щодо соціальної сфери, то провідним і дієвим принципом реалізації соціальної політики має стати її людський вимір, який дозволяє гармонійно поєднувати інтереси всіх суб'єктів соціальної політики. Відповідно, зі змінами суспільних взаємовідносин політичні системи країн тяжіють до стабільності, зокрема в соціальній сфері.

На рівні соціальної теорії досить актуальним є обґрунтування парадигми природної взаємодії норм й цінностей політичної системи суспільства, а також потреб і інтересів особистості, їх реалізація у суспільній практиці. Як слушно зауважує І.Алексєєнко, людський вимір політики як сукупність вселюдських цінностей повинен знайти належне місце в концепціях формування українського суспільства, що потребує наукової розробки і створення багатьох плідних ідей про людину. Пріоритетне значення має зайняти гуманістична політика соціально-правової демократичної держави, в тому числі характер суспільного відтворення людини в усій її багатогранності, самодіяльності, самореалізації, що становить певний ступінь ідентифікації людини з суспільним цілим [45].

Антропологічні виміри сучасної політичної системи і впровадження в життя гуманістичної сутності політики об'єктивно детермінують необхідність кардинальних змін у суспільстві, слугують політико-філософською рефлексією на шляху цивілізованих форм буття. Необхідно визнати відсутність системного наукового доробку з проблем людського виміру соціальної політики на теоретико-практичному рівні у працях вітчизняних і зарубіжних вчених, оскільки досліджуються лише окремі її аспекти. Відповідно, актуальним завданням вбачається виявлення базових засад та основоположних характеристик людського виміру соціальної політики, виходячи з яких політика в соціальній сфері сприятиме визнанню людини як головної суспільної цінності.

Сутнісна специфіка концепції “нового гуманізму” виходить із положення про поєднання індивідуальних та групових ціннісних вимог, соціальних, національних та загальноцивілізаційних інтересів. Тому ця концепція є гнучкою і всеохоплюючою. Цивілізація ХХ ст. з її значним технічним прогресом і разючими трагедіями, з одного боку, створила можливості для реалізації проектів справжнього гуманізму, а з іншого – спричинила поглиблення дії кризових чинників, які тотально “загрожують” людству. Внаслідок цього людство стоїть перед вибором, вирішальна роль у якому належить гуманізму й гуманістичним цінностям. За цих умов дотримання прийнятих гуманістичних стандартів має стати основним критерієм цивілізованості політичних діячів, партій, громадських рухів, держав і

державних союзів. Отже, переосмислення і реалізація принципу гуманізму в сучасних демократичних державах та державах перехідного типу є запорукою розв'язання низки проблем в соціальній сфері. Утвердження людського виміру соціальної політики є шляхом створення умов для реалізації особистісного потенціалу кожної людини як об'єкта соціальної політики.

Прискорити процеси демократизації суспільного життя, розв'язати головні проблемні завдання соціальної політики неможливо, не поставивши в центр уваги людину, не забезпечивши умов для її належного розвитку і самореалізації. Досвід країн Європи свідчить, що прагнення здійснити демократичні перетворення в державі можуть бути марними, якщо вони не наділені духовними, зокрема гуманними, етичними й моральними вимірами, орієнтованими на обов'язкове врахування приватних інтересів людини і громадянина, їх гармонізацію з публічними інтересами суспільства, не спрямовані на гарантії прав і свобод людини та подальшу оптимізацію механізмів їх захисту [46].

Історичний досвід доводить, що незалежно від суб'єктивних прагнень пануючих угруповань, основним засобом розвитку та функціонування політичного життя розвинутих країн є демократія. Політичний плюралізм, розподіл влад, електоральна змагальність, юридична рівність індивідів є системою, що адекватна ринковій економіці та громадянському суспільству. Демократичне буття сучасної людини детермінується пошуком оптимального соціального співіснування в рамках конкретної соціально-історичної, соціокультурної ситуації. Як наслідок, набувають актуальності дослідження, спрямовані на вивчення причин негативних тенденцій і їх подолання у розвитку людського потенціалу та людського капіталу. Антропологічні засади дослідження людини як цілісної істоти формують уявлення про методи, принципи та підходи щодо становлення та розвитку особистості, шляхів подолання деструктивних явищ у суспільстві.

Сучасний світ, його складність, логіка та алогізм розвитку, соціальні ризики, що невинно ускладнюються, вимагають формування нового типу демократичних відносин у системі соціальних суб'єктів "людина – держава". Головними принципами встановлення таких відносин можуть бути взаємовідповідальність, раціональна співпраця між суб'єктами соціальної політики, дотримання визнаних світовим співтовариством демократичних принципів, цінностей і свобод, гуманізм, самореалізація особистості, формування і втілення сенсожиттєвих парадигм тощо.

Людський вимір соціальної політики як новий етап демократизації суспільного життя передбачає зміщення акцентів у діяльності державних і недержавних організацій та інститутів – суб'єктів соціальної політики. Гуманістичний зміст соціальної політики розкривається у сутності соціальної держави. По-перше, соціальна держава формує сприятливе для людини життєве середовище, по-друге, така держава сприяє соціальному захисту людини і поліпшенню (підвищенню) її життєвого рівня, по-третє, охороняє свободу громадян і гарантує соціальну злагоду в суспільстві. Гуманність конституційного принципу поваги до людської гідності розкривається у вищезазначених пріоритетних напрямках соціальної політики держави. Конституція України (ст. 3) проголошує, що людина, її життя і

здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю.

Таким чином, тільки та політична система, функціонування якої базується на принципах демократизму й гуманізму, може забезпечити реалізацію невідчужуваних прав людини, створити умови для самореалізації та саморозвитку особистості в суспільстві. Гуманізація політичного життя - це шлях до самовираження людини в політиці, становлення цивілізованого громадянського суспільства, правової і соціальної держави, вирішення протиріч особистості стосовно суб'єктів політичної системи, реалізації інтересів людини в політиці.

Ідеологія гуманізму частково проявляється у процесі розвитку громадянського суспільства в Україні, в ході становлення демократичних засад функціонування держави. Цікаву думку про роль людини в умовах демократизації на пострадянських теренах наводить В. Ладиченко: "Як тільки суспільство відмовилося від тоталітарних методів не правового державного управління і спробувало стати на шлях правової держави, як тільки затиснуті раніш у політичному та економічному плані люди отримали більш-менш реальну можливість користуватися правами та свободами, так відразу дали про себе знати і низький рівень правової культури суспільства, і десятиліття зневаги до права, і його недооцінка" [47]. Це свідчить про обмежену можливість держави у повному обсязі виконувати функції у правовій сфері, що поширюється й на інші сфери суспільного життя: економічну, культурну, соціальну. Поліпшити ситуацію можна тільки шляхом формування ефективної соціальної політики як комплексу заходів забезпечення оптимального функціонування соціальних відносин шляхом їх всебічного розвитку, підвищення якості життя, повної самореалізації соціального потенціалу як суспільства взагалі, так і особистості зокрема.

Важливо наголосити, що тільки свідома активність, як форма соціальної діяльності людини, може стати інструментом на шляху демократичних зрушень. Особливою є ситуація у сфері соціальної політики, оскільки роль людини як суб'єкта й об'єкта політики є досить значущою. Позиціонування людиною себе, в першу чергу, як ініціативного й відповідального суб'єкта соціальної політики, а не пасивного об'єкта впливу, теоретично є одним із способів формування і реалізації нової якості соціального життя, важливим інструментом консолідації українського суспільства. Натомість констатуємо наявність розшарованого, соціально-поляризованого суспільства, в якому проблеми зростання соціальної нерівності, формування середнього класу, гарантії соціального забезпечення й соціального страхування, покращення показників рівня життя людини і її соціального добробуту потребують ґрунтовного аналізу та позитивного вирішення.

Ні про який прогрес, в тому числі й на демократичному шляху розвитку, у такій ситуації не може бути мови. Людина у повній мірі не відчуває достатньої державної соціальної підтримки як об'єкт політики. Крім того, в українському соціумі людина не проявляє себе як повноправний член громадянського суспільства, мета якого – створення умов для задоволення матеріальних, духовних та

інших потреб, насамперед шляхом максимального використання прав і свобод, вироблених демократичним суспільством. До ціннісних орієнтирів соціальної політики сучасної демократичної держави належать: соціальний характер державності, реальне забезпечення соціально-економічних прав людини, демократизм, що проявляється, зокрема, у подоланні відчуження особи від держави, гуманізм і моральність.

2.3. Основні механізми участі людини в умовах сучасного розвитку демократичного суспільства

Людина як об'єкт і індивідуальний суб'єкт соціальної політики у реалізації соціальних інтересів не може протистояти державі в особі організованих державно-владних інститутів. Для цього приватні інтереси теж мають бути згуртованими, інституціонально оформленими та гарантованими. Україна завершує початковий етап становлення демократичної соціально-правової держави й переходить до втілення принципів і норм Конституції в реальне життя суспільства, держави, кожної людини. Але це завдання не завжди збігається з реальністю. Є суперечність між задекларованими нормами й реальними можливостями та бажаннями їхнього втілення.

Основними причинами такої ситуації є наступні: відсутність необхідної кількості активних соціальних суб'єктів демократичної трансформації суспільства; недостатній рівень політичної та правової культури і всього суспільства, і його еліти; певна безсистемність і невпорядкованість законодавства; недостатній розвиток сталих елементів громадянського суспільства [48].

Тому одним із базових механізмів участі людини у соціальних процесах за умов демократизації є формування і активізація діяльності людини в рамках громадянського суспільства. Формування громадянського суспільства одночасно з інститутом демократії є офіційно проголошеними орієнтирами посткомуністичної трансформації України та інших країн Центральної Європи, починаючи з демократичних трансформацій останнього десятиріччя XX століття.

Влада громадянського суспільства розглядається відносно самостійним явищем, що виникло природним шляхом і спонукає індивідів у різні часи і епохи вступати у договірні стосунки, підкорятися один одному без примусу згідно здорового глузду і бажання досягти конкретної мети на шляху реалізації своїх приватних інтересів. Вона охоплює усі сфери громадського життя, що співпадають зі структурою соціального організму країни, протистоїть державній владі і владі не громадянського суспільства, контролюється самими учасниками громадянського суспільства за допомогою санкцій і моральних норм.

Громадянське суспільство постає як солідаризований вплив громадськості на формулювання та реалізацію рішень влади щодо дотримання прав людини та гарантії її вільного розвитку на основі визнання субсидіарного самовизначення кожної особи. При цьому демократичні процедури залучають його суб'єкти, якими є вільні і рівноправні індивіди, до включення владних потенцій громадянського суспільства у загальний процес саморегуляції соціального організму країни. Взаємодія громадянського суспільства з дер-

жавною владою на засадах зворотного зв'язку з приводу розв'язання гострих соціальних питань або принципу є визнанням демократичним механізмом участі громадян у формуванні і реалізації соціальної політики. Воля особистості не тільки упорядковує власну життєдіяльність громадянського суспільства, а й реалізується за межами громадянського суспільства, тобто у проблемному полі державної влади завдяки політичній участі.

Демократична політична система розглядається зараз як режим, що дає громадянам можливість регулярної постійної участі в політичному житті. На сьогодні у світовому демократичному співтоваристві вже досягнута згода щодо тих мінімальних вимог, дотримання яких дозволяє певному політичному курсу іменуватися “демократичним”. Це принципи, що конституують демократію: суверенітет народу, виборність органів влади, формальна юридична рівність громадян, прийняття рішень більшістю голосів. Прагнучи максимально конкретизувати поняття сучасної демократії, Р.Даль доповнив “демократичний мінімум” рядом вимог: 1) контроль обраних представників за урядовими рішеннями; 2) проведення чесних, що виключають будь який примус, виборів; 3) забезпечення права громадян виражати свої погляди щодо всього спектру політичних проблем; 4) гарантування права громадян на пошук альтернативної інформації, джерела якої захищені законом; 5) право громадян виражати свої думки, не побоюючись переслідування з політичних мотивів; 6) право громадян створювати відносно незалежні асоціації й організації, включаючи політичні партії й угруповання за інтересами [49]. За останніми даними досліджень організації “Freedom House”, демократичними називають близько 120 з 190 країн світу. Вважається, що в цих демократичних країнах громадяни більш повно користуються доступними політичними і громадянськими свободами та правами.

Важливо відмітити, що в умовах демократизації українського суспільства необхідно переосмислити роль громадської активності людини як об'єкта та індивідуального суб'єкта соціальної політики, подолати стереотип у поглядах на співвідношення особи, громадянського суспільства і держави. Спроби демократичних перетворень у пострадянських країнах на початкових етапах були результатом внутрішньоелітних процесів, а політична культура “громадянського” типу практично ніде не виступала як передумова демократизації.

Пріоритетне значення серед питань демократизації і розвитку громадянського суспільства в Україні має проблема утвердження прав і свобод, реальних можливостей їх захисту та доступу громадян до справедливості. Інстинкт суспільного самозбереження будь-якою ціною, зосередженість людей на природному устремлінні “просто вижити” тут і тепер, відчуття власної безпорадності та вичерпаності можливостей – все це, звужує обрії особистісного розвитку, в принципі орієнтованого на самореалізацію та індивідуальну відповідальність. За таких умов держава, якщо вона претендує на роль розвинутої демократії, покликана не підміняти собою суспільство, а слугувати його інструментом, допомагати йому налагодити нормальне, безпечне життя. Орієнтуючись на широкі можливості соціуму, вона повинна виходити з того, що чим більш досконалим є громадянське суспільство, тим з більшою самостійністю воно регулює власне життя і тим менше потребує державної опіки.

У розвинутих демократичних державах громадські організації часто залучаються до вирішення соціальних проблем. Відповідальність за успіх соціальних трансформацій, забезпечення соціальної безпеки й стабільності лягає рівною мірою на державу, бізнес, неурядові організації (громадянське суспільство в цілому й окремих громадян зокрема).

Ситуація в українському суспільстві є дещо іншою. Головною проблемою на шляху демократизації і формування “олюдненої” соціальної політики є відсутність реальної можливості, неготовність і небажання переважної більшості громадян нашої країни позиціонувати себе суб’єктами політики, в тому числі соціальної, що особливо важливо. Перебування осторонь політичних процесів сьогодні означає блокування власних інтересів та інтересів своїх співвітчизників. Громадяни України повинні займати чітку громадську позицію, не бути відчуженими від політичних процесів. Роль громадянської активності в розвитку суспільства не викликає сумнівів. Залучення громадськості до вироблення та впровадження політики сприяє посиленню ролі людини в демократичних перетвореннях держави. Проте виникає проблема заохочення громадян до активної політичної участі. На думку Л.Зідентопа, передача значних владних повноважень на місцевий та регіональний рівні підвищує можливість держави виховувати у населення громадський дух шляхом формування навичок громадськості, необхідних для участі в управлінні [50]. Можна констатувати, що такий шлях вирішення проблеми громадянської активізації не позбавлений сенсу, проте залишається малоефективним для українського суспільства.

Стратегічний напрям суспільних змін в Україні зафіксовано в Конституції України. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і демократичну спрямованість держави. Підвалиною людського виміру політики є те, що, з одного боку, громадянин реалізує своє право на вільний розвиток особистості, з іншого – поважає право на вільний розвиток інших людей та має відповідні обов’язки перед суспільством. Можливості самореалізації людини визначаються спільним внеском усіх членів суспільства у створення соціально-економічного і духовного потенціалу українського суспільства на шляху його демократизації.

Таким чином, формування демократичної держави не може відбуватися стихійно, а має бути, результатом активної діяльності суспільства, усіх його громадян, кожної особи. Держава і суспільство мають бути зацікавленими у якнайповнішому забезпеченні прав і свобод громадян, оскільки вони слугують не тільки особистим інтересам кожного, а й спрямовують організацію загальнонаціонального життя, у якому кожна, без виключення, особистість сприймається демократичним суспільством як унікальна і самоцінна, що в свою чергу створює реальні умови розвитку впевненості, самодостатності кожного [51].

Сьогодні актуальною проблемою, що потребує вивчення в контексті формування людського виміру політики як нового етапу демократизації суспільного життя нашого суспільства, є координація діяльності громадських організацій з органами влади. Моносуб’єктність держави у виконанні соціальних програм гальмує розвиток соціальної сфери. Нагальною є проблема залучення до вирішення соціальних проблем широкого кола суб’єктів, зокрема

неурядових організацій, громадських об'єднань, колективів громадян, конкретної людини. При цьому необхідно акцентувати увагу на партнерській формі співпраці суб'єктів соціальної політики у сфері розв'язання гострих соціальних протиріч.

Сприяння розвитку громадянського суспільства, зміцненню його інститутів, удосконаленню їх участі у вирішенні актуальних проблем є одним із пріоритетних завдань, що стоять перед Президентом та урядом у соціально-гуманітарній сфері. Громадянське суспільство як сфера самоврядування громадян має формуватися без втручання державних інституцій. Вкрай необхідно перейти від дозвільного до повідомлювального принципу легалізації різноманітних об'єднань громадян, починаючи від сільських громад або зібрань мешканців будинків. Отже, важливе значення для посилення взаємозв'язку громадян і держави, розвитку громадянського суспільства має підвищення рівня прозорості діяльності органів державної влади.

Відносини громадянського суспільства з державою є досить непростими, певною мірою – конкурентними. В основу сучасної західної цивілізації покладено контроль громадянського суспільства над державою, яка виступає його “виконавчим інструментом”. Посттоталітарні, перехідні форми нерозвинутої демократії демонструють можливість виникнення, поряд із зародженням паростків інститутів громадянського суспільства, імітаційних форм, що репрезентують інтереси груп тиску, а не широкого загалу. Захист громадянського інтересу допомагає суспільству вирішувати складні питання утвердження соціальної справедливості, яка досягається лише через участь членів громадських організацій у контролі за розподілом та використанням владою суспільних ресурсів. Обов'язковим для влади є ведення постійного діалогу з громадськими організаціями. Крім цього, влада засобами свого впливу має сприяти “роздержавленню” профспілкових організацій.

Нова політика сприяння розвитку громадянського суспільства, спрямована на поверненню йому функцій, які перебрала на себе держава, мала б складатися з реалізації таких пріоритетів:

- внесення змін до Конституції України в частині наділення об'єднань громадян та інститутів громадянського суспільства правом законодавчої ініціативи;

- спрощення та здешевлення процедур створення і легалізації громадських організацій, приведення українського законодавства у відповідність до Рекомендацій Комітету Міністрів держав-членів Ради Європи про правовий статус неурядових організацій у Європі;

- запровадження механізмів інформаційної прозорості діяльності органів державної влади та процедур залучення громадськості до ухвалення рішень;

- розвитку електронної демократії (е-урядування) для надання відповідних державних послуг громадянам;

- налагодження реального партнерства та постійного діалогу інститутів громадянського суспільства з органами державної влади задля забезпечення впливу на процес прийняття та виконання суспільно-важливих рішень, зокрема з метою запобігання корупції в органах державної влади;

- забезпечення діалогу влади, бізнесу та роботодавців для забезпечення соціальних гарантій громадян.

Серйозна проблема щодо реалізації базових засад соціальної політики полягає у тому, що більшість громадян нашої країни очікують допомоги від держави, “сильних” дій та рішень. У сучасному українському суспільстві панують патерналістські настрої, більшість громадян чекають на реальні суспільні зміни і конструктивні дії з боку влади замість орієнтацій на власні зусилля та прагнення індивідуального соціального розвитку. Проводячи політику, спрямовану на здійснення державно-правових і суспільних перетворень, необхідно враховувати, що політична модернізація на засадах демократії і свобод, зміцнення авторитету влади, посилення правопорядку можуть стати реальністю лише при наявності кредиту довіри до влади. Позитивні політичні зрушення дадуть можливість тільки тимчасово розширити суспільну підтримку влади. Цей кредит довіри має бути сплачений лише за рахунок успішних економічних реформ, оздоровлення економіки, піднесення якості життя населення.

Таким чином, йдеться про покращення соціального самопочуття громадян, активізацію їх соціальної ініціативи та соціального саморозвитку як базових принципів реалізації соціальної політики сучасної демократичної держави. При цьому український державотворчий процес потребує раціональної гармонізації відносин людини і держави. Певні зрушення можливі за умов створення належного середовища соціально-економічного, політико-правового, культурно-ідеологічного розвитку. Взаємовідносини між суспільством, яке розвивається до громадянського, та державою, яка втілює статус соціально-правової, покликані забезпечити:

- для людини: утвердження її самоцінності у діапазоні від громадської думки до предметних правових норм, створення достатніх правових підвалин для реалізації політичної свободи, соціальних гарантій та справедливості, захисту від державно-чиновницького свавілля та бюрократії;

- для суспільства: рівну правову захищеність усіх його соціальних верств з боку держави, безумовну перевагу консолідуючих засад у суспільному житті, його безконфліктність та політичну впорядкованість (всі протиріччя розв’язуються в рамках закону), режим громадянського миру і злагоди, загальний захист суспільства як цілісного, соціально диференційованого, саморегульованого організму від негативних дестабілізуючих чинників, контроль суспільства над державою;

- для держави: адекватне втілення прав людини в юридичних нормативах та у механізмі захисту цих прав, які виключають соціальну та національну дискримінацію і забезпечують формування оптимальної, самодостатньої системи державно-правових інституцій.

Кризові трансформації XX - початку XXI ст., зокрема криза соціальної держави, криза економічного розвитку, криза природного середовища, криза соціалістичної парадигми - зумовили посилення інтересу щодо розширення повноважень інститутів громадянського суспільства, включаючи діяльність благодійних організацій, фондів, приватних осіб. Некомерційні організації на

сьогодні виступають в якості альтернативи інституту держави як суб'єкта соціальної політики. Громадянське суспільство розвинених демократичних держав в змозі запропонувати і забезпечити самовизначення, відповідальність за самого себе, свободу вибору, солідарність і участь у повсякденному вирішенні соціальних проблем.

Важливим підходом, що пояснює існування суспільних організацій, є концепція суспільної користі Б.Вайсброда (public good theory). Основним положенням концепції є твердження про те, що механізми ринкової економіки не можуть сприяти розвитку всіх напрямків економіки у рівній мірі. Неспроможність вільного ринку є найбільш відчутною у соціальній сфері, оскільки надання широкого спектру послуг у сфері охорони здоров'я, соціального захисту, освіти практично несумісні з одночасним самофінансуванням та отриманням прибутку від зазначених видів діяльності. На рівні держави уряд намагається створити умови для забезпечення потреб середньостатистичного виборця. Таким чином в суспільстві складається ситуація, коли уряд неспроможний задовольнити абсолютно всі соціальні потреби, а тому не отримує належної підтримки з боку населення. На думку Б.Вайсброда, чим більше розшированим є суспільство, тим складніше знайти консенсус у вирішенні питання надання соціальних послуг державою. Отже, переважна більшість соціальних проблем залишаються нерозв'язаними з боку держави, а тому роль громадських організацій саме в таких умовах посилюється [52].

Відповідно до концепції надання послуг, розробленою Е.Джеймсом (supply-side theory), фактором активізації діяльності інститутів самоорганізації на рівні з існуванням попиту, зумовленого етнічною, релігійною, мовною неоднорідністю суспільства, постає соціальне підприємництво як діяльність індивідів, готових включитися у створення суспільних організацій. Форми такої діяльності спрямовуються на задоволення тих суспільних потреб, які залишаються поза увагою уряду і ринку.

Концепція довіри, сформульована Г.Хасманном (trust theory), трактує появу суспільних організацій просвітницького і оцінювального спрямування як споживачів якості послуг, що надаються в сфері освіти, медицини, соціального забезпечення на противагу приватновласницьким об'єднанням, що пропонують послуги з мотивом отримання прибутку.

Цікавою є думка П. ді Магтіо і Х.Анхейер про те, що делегування державою деяких її функцій приватним організаціям, а також квазіпублічним організаціям з метою підтримки стабільності і легітимності виступає проявом кризи легітимності держави. Як наслідок, виникає проблема суспільного управління, оскільки посилюється рівень незалежності соціальних груп від держави як такої. Вказані дослідники зауважують, що ступінь втілення приписуваних громадським організаціям ролей залежить від історичних умов виникнення цих організацій, характеру їх взаємодії з іншими суб'єктами політики.

Аналіз теорій, що розкривають сутність участі неурядових організацій у реалізації соціальної політики, можемо зробити висновок: потреба у функціонуванні таких організацій на етапі демократизації об'єктивно існує. Діяльність

держави і громадських об'єднань щодо розв'язання соціальних проблем має ґрунтуватися на засадах партнерського співробітництва. Тому неурядові організації на нинішньому етапі державотворення є затребуваними акторами соціальної політики.

На основі взаємодії громадянського суспільства і держави виникають нові інститути, які створюють умови участі людини в соціально-політичних процесах. Одним з механізмів підтримки соціально-політичної стабільності в сучасних західних демократичних державах вважають соціальне партнерство. Досвід розвинених країн переконує, що людина як об'єкт соціальної політики займає провідне місце в системі партнерських соціально-трудових відносин.

В Україні реалізація ідей соціального партнерства здійснюється в несприятливих умовах, оскільки соціальна ситуація в українському суспільстві характеризується відсутністю суспільної орієнтації на досягнення злагоди і соціальною апатією. Крім того, недостатньо сформованими залишаються передумови виникнення й ефективного функціонування соціального партнерства, серед яких: 1) ринкова економіка, що є природним базисом соціального партнерства; 2) стабільність громадянського суспільства, що створює умови для самоорганізації та самосвідомості усіх його суб'єктів; 3) демократична правова соціальна держава, яка створює сприятливе середовище для розвитку ефективної взаємодії суб'єктів соціально-трудових відносин; 4) науково-технічний прогрес, досягнення якого утвердили вирішальну роль людського чинника у виробничій і невиробничій сферах; 5) залучення працівників до участі в управлінні справами підприємства, співучасть у прибутках і власності, що демократизувало економічні відносини капіталістичного суспільства та сприяло утвердженню економічної демократії; 6) теоретичне оформлення концепції соціального партнерства, яка обґрунтувала можливість і доцільність співробітництва між найманими працівниками і роботодавцями зі здобуттям незалежності в Україні повною мірою не сформовано до цього часу [53].

Інституалізація соціального партнерства в Україні відбувається одночасно зі становленням громадянського суспільства. Як наслідок, механізм соціального партнерства в Україні з точки зору його ефективності, на користь інтересів людини як об'єкта соціальної політики в повній мірі ще не працює через відсутність навичок самоорганізації населення, правомірного відстоювання своїх інтересів, недостатньо сформованого рівня демократичної політичної культури більшості українських громадян. Тому характер соціальних взаємовідносин в рамках соціального партнерства сучасного українського суспільства залежить від суб'єктивних факторів (політичної волі окремих лідерів, управлінців, представників політичної еліти, лідерів громадських об'єднань тощо). Це заперечує ідею соціального партнерства як механізму взаємодії на основі здорової конкуренції, партнерства, пошуку компромісу у вирішенні соціальних питань.

Одним з ефективних механізмів узгодження політичних та соціально-економічних інтересів соціальних груп і владних структур виступає соціальний діалог. Метою соціального діалогу є реальне забезпечення прав і свобод громадян, зокрема права на свободу об'єднань та ведення колективних

переговорів, формування сприятливого середовища для соціально-трудових відносин, визнання ролі соціальних партнерів на шляху забезпечення гідного рівня життя.

У більшості країн ЄС соціальний діалог став важливим інститутом, який визначає базові засади ціннісних орієнтирів і політичних принципів побудови взаємовідносин між соціальними групами та політичними і громадськими організаціями. Головними передумовами формування ефективного провадження соціального діалогу у конкретній державі можна вважати: 1) соціально орієнтовану ринкову економіку; 2) наявність демократичного політичного середовища; 3) поміркованість регуляторної політики держави щодо реалізації механізмів соціального партнерства; 4) відсутність адміністративно-командних методів суспільного управління; 5) наявність незалежних, сильних соціальних партнерсько-представницьких органів найманих працівників і роботодавців.

Налагодження соціального діалогу між інститутами громадянського суспільства й органами державної влади спонукає до розширення суб'єкт-об'єктного потенціалу людини, сприяє підвищенню ефективності соціальної політики держави, допомагає громадянському суспільству виконувати функції, виконання яких у повній мірі не може забезпечити держава як суб'єкт соціальної політики.

У нашій державі соціальний діалог визначений як один із головних чинників забезпечення соціальної стабільності, запобігання суспільним конфліктам, розвитку громадянського суспільства. В Україні на відміну від країн західної Європи (Бельгії, Німеччини, Франції та ін.) соціальний діалог ще не встиг розвинути у дієвий механізм узгодження інтересів через соціально-політичні та економічні особливості розвитку кінця XX – початку XXI ст. Важливим нормативним документом став Указ Президента України від 29.12.2005 р. “Про розвиток соціального діалогу в Україні”. Для реального здійснення соціального діалогу було створено Національну тристоронню соціально-економічну раду, діяльність якої спрямована на підвищення ролі неурядових громадських організацій у формуванні соціально-економічної політики держави.

Таким чином, формується більш раціональна модель управління, змінюється склад акторів, що приймають участь у процесі вироблення і реалізації соціальної політики, процес прийняття рішень виходить за рамки формальних державних структур. Особливо актуалізується участь інститутів самоорганізації громадян та людини як індивідуального суб'єкта у соціальній політиці. За таких умов діяльність громадських організацій обмежує державу як єдиного суб'єкта управління у сфері соціальної політики і розширює можливості людини як об'єкта соціальної сфери.

РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНІ АСПЕКТИ МОДЕРНІЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

3.1. Сутнісні характеристики вітчизняної еліти у формуванні соціальної політики на сучасному етапі державотворення

Соціальна політика – одна з головних складових внутрішньої політики держави. Стратегічні напрями соціальної політики України базуються на стратегічних пріоритетах соціальної держави. Основні напрями даного різновиду політики обумовлюються вимогами забезпечення відповідності національним інтересам та змісту моделі соціальної держави, попередження виникнення й подолання загроз у соціальній сфері, відповідності соціальним потребам та інтересам населення України, європейським стандартам соціального розвитку. Логіка розвитку процесів суспільного реформування в Україні у сучасних умовах вимагає корінної зміни підходів держави, суспільства й бізнесу до проблем соціального розвитку країни та вироблення соціальної стратегії на перспективу.

Дослідження передумов стратегії соціальної політики дозволяє визначити її основні цілі, пріоритети і завдання. **Головна мета** – вирішення проблеми бідності та розподілу доходів, що сприятиме повнішому включенню населення до ринкових реформ і дозволить створити середній клас, який матиме цивілізовані умови життя. Змістом цієї стратегії у найближчій перспективі є докорінна перебудова існуючої соціальної сфери і створення адекватної, дієвої і прозорої соціальної політики держави.

Міжнародний досвід доводить, що найбільших успіхів на постіндустріальному етапі розвитку досягають країни, які надають першість стратегічним пріоритетам розвитку людського капіталу – творчого, професійного, освітнього, трудового, фізичного потенціалу громадян. За умов тривалої депопуляції, що спостерігається в Україні, принципово важливою є концентрація зусиль передовсім на поліпшенні якісного складу населення, забезпеченні сталого людського розвитку, зокрема через значне збільшення інвестицій в освіту, охорону здоров'я, формування здорового способу життя, розвиток ринку праці тощо.

Нагальною необхідністю є перенесення акцентів з допомоги соціально вразливим верствам суспільства на розвиток ринку праці й максимальне розширення зайнятості, забезпечення гідної винагороди за працю, на заохочення економічної активності, прагнення набути високий рівень професійно-освітньої підготовки.

Відповідно до концепції зміщення акцентів соціальної політики на забезпечення максимальної реалізації права громадянина на працю та отримання за неї гідної винагороди, **пріоритетним у сфері політики зайнятості** є здійснення комплексу заходів, спрямованих на удосконалення ринку праці та системи працевлаштування, на випереджаюче зростання зайнятості в малому і середньому бізнесі, а також у сфері послуг. Ці заходи мають компенсувати негативний вплив на ринок праці зрушень, що відбуватимуться в структурі національної економіки під впливом

конкурентного середовища та відповідно до орієнтирів структурної політики України.

Пріоритетом стратегії соціальної політики також є трансформація політики доходів у напрямі стимулювання зростання легально сплачуваної заробітної плати як обов'язкової передумови фінансової спроможності системи загальнообов'язкового соціального страхування, передовсім пенсійного. Ефективна трансформація політики доходів забезпечить істотне підвищення рівня життя широких верств населення та формування соціальної структури, наближеної до європейської.

Важливим напрямом трансформації політики доходів є удосконалення порядку встановлення мінімальної заробітної плати, поступове підвищення її рівня до прожиткового мінімуму для осіб працездатного віку (нині він становить 73%) і запровадження нового соціального стандарту – мінімальної погодинної заробітної плати. Мінімальна заробітна плата має виступати державною гарантією нижньої межі оплати праці.

Формування системи соціального захисту має відбуватися на принципах системності, соціальної справедливості, ефективності та фінансової обґрунтованості. Стратегічним пріоритетом стане формування повномасштабної системи соціального страхування. Механізм призначення страхових виплат має бути абсолютно прозорим і зрозумілим, що сприятиме заохоченню населення до участі у страхових програмах і до отримання заробітної плати на легальних правових засадах.

Ключовою складовою є розвиток системи пенсійного страхування, зокрема шляхом фінансової стабілізації солідарної системи, поступового переведу пенсій, що призначаються на пільгових умовах або за вислугою років, із солідарної системи до недержавних пенсійних фондів, якнайшвидшого запровадження обов'язкової накопичувальної системи та прискореного розвитку недержавного пенсійного забезпечення. Поряд із комплексним реформуванням системи охорони здоров'я, необхідним є поширення медичного страхування, поступове його перетворення на складову загальнообов'язкової системи. Становлення повномасштабної системи соціального страхування унеможливить збідніння населення у разі настання страхової події (втрати роботи, старості, захворювання тощо), сприятиме легалізації доходів переважної більшості населення країни і водночас створить потужне джерело довгострокових інвестицій.

Найпершим кроком реформування системи соціального страхування має стати створення єдиної системи збирання, обліку та контролю за сплатою внесків шляхом запровадження єдиного соціального внеску. Це дасть змогу скоротити адміністративні видатки і роботодавців, і страхових фондів, уникнути дублювання останніми функцій, забезпечити належну прозорість фінансових потоків. Запровадження єдиного соціального внеску сприятиме і покращенню підприємницького середовища в Україні та подальшій легалізації фонду оплати праці.

Усі, хто не зміг забезпечити собі належні засоби існування попередніми страховими внесками, при необхідності матимуть право на отримання соціальної допомоги. Проте виплати, що здійснюються у вигляді соціальної допомоги, визначатимуться бюджетними можливостями держави і будуть

істотно нижчими за ті, що сплачуються на страхових засадах. Пріоритетом у наданні державної соціальної допомоги є те, що вона має спрямовуватися бідним верствам населення виключно на адресних засадах з урахуванням сукупного доходу сім'ї. Винятком має залишитися тільки допомога при народженні дитини, яку з огляду на надзвичайну важливість підвищення народжуваності та створення рівних умов догляду за дітьми доцільно надавати на універсальних засадах. Принципово важливо, щоб період структурних змін системи соціальної допомоги не став підставою для зниження стандартів забезпечення соціального захисту.

Важливим напрямком перебудови соціальної політики є розширення повноважень органів місцевої влади щодо надання соціальних послуг. Це потребує відповідних змін у фінансальних та міжбюджетних відносинах, забезпечення доступу органів місцевого самоврядування до кредитних ресурсів та трансформації взаємовідносин місцевої та центральної влади у поєднанні із контролем з боку громадськості.

Стратегія соціальної політики має виконати наступні завдання.

По-перше, удосконалити систему соціального забезпечення на основі: посилення адресності та підвищенню ефективності соціальної допомоги, послуг і пільг за рахунок вдосконалення та розвитку інституту державних соціальних інспекторів, його організаційної структури; встановлення на законодавчому рівні єдиних критеріїв оцінки майнового стану та складу сім'ї при визначенні її права на призначення всіх видів соціальної допомоги; формування єдиної бази даних та реєстру отримувачів всіх видів соціальної допомоги та Єдиного автоматизованого реєстру осіб, які мають право на пільги, інтегрованих з базами даних (реєстрами) інших центральних органів виконавчої влади; більшого залучення громадських організацій в процес реалізації відповідними категоріями населення права на соціальну допомогу; моніторингу ефективності надання соціальної допомоги, вивчені проблеми та перспективи поетапного переходу до монетизації соціальних пільг.

По-друге, забезпечити ефективність функціонування системи соціального страхування за рахунок: запровадження єдиного соціального внеску та створення Державного реєстру соціального страхування; широкого інформування застрахованих осіб про відомості, внесені до їх персональних облікових карток в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; розробки нормативної бази для забезпечення ефективного державного регулювання та нагляду за діяльністю суб'єктів, що надають послуги у сфері недержавного пенсійного забезпечення.

По-третє, реструктуризувати ринок праці і удосконалити систему працевлаштування. Серед першочергових заходів: запровадження системи довгострокових прогнозів попиту на робочу силу за професіями і формування за результатами прогнозування державного замовлення на підготовку кваліфікованих кадрів; гарантування надання першого робочого місця випускникам навчальних закладів різних ступенів акредитації, підготовлених за державним замовленням; розробка механізмів стимулювання підприємців до створення

нових робочих місць; створення системи тимчасового житла, включаючи мережу гуртожитків з метою спрощення трудової міграції всередині країни.

По-четверте, зменшити існуючі диспропорції у соціальному розвитку окремих регіонів не за рахунок їх вирівнювання за економічними показниками чи рівнем виробництва на одну особу, а шляхом: стандартизації рівня та умов життя населення; забезпечення рівного доступу до якісних освітніх та медичних послуг, сучасного комфортного житла, рівних умов зайнятості як основного джерела доходів; ефективності бюджетних витрат, управління в цілому та ефективною діяльністю місцевих органів влади.

По-п'яте, трансформувати соціальну політику у контексті взаємовідносин “центр-регіон” на основі: передачі органам місцевої влади більших повноважень щодо надання соціальних послуг населенню: медичного обслуговування (за винятком центрів високої спеціалізації, орієнтованих на обслуговування всього населення країни), освітніх послуг (початкова та середня освіта), соціальної допомоги (у частині надання місцевих гарантій), транспортних послуг, послуг житлово-комунального господарства; надання можливостей місцевим радам встановлювати нові види місцевих податків і зборів та удосконалювати існуючі (змінювати ставки та систему адміністрування); забезпечення доступу органів місцевого самоврядування до кредитних ресурсів шляхом розміщення облігацій місцевих позик на міжнародних фінансових ринках, кредитування комунальних підприємств під гарантії органів місцевого самоврядування, створення фондів зворотних ресурсів для кредитування.

Проблеми, пов'язані з розвитком соціальної сфери життєдіяльності людини, завжди займають місце у державній політиці та державному управлінні цивілізованих країн світу. Важливим індикатором розвитку соціальної сфери може бути соціальне самопочуття як комплексна характеристика стану свідомості людей, що розкривається в різних соціальних ситуаціях, відображає ступінь їхньої соціальної свободи, можливості всебічного розвитку, реалізації здібностей і життєвих планів, які зумовлюються сукупністю наявних у суспільстві матеріальних, політичних, соціокультурних та духовних можливостей задоволення потреб людей і реалізації їхніх інтересів.

Соціальне самопочуття відображає узагальнені емоційно-почуттєві реакції, оцінки, думки та настрої як населення країни в цілому, так і окремих його груп щодо різноманітних суспільних явищ, процесів та інститутів. Це дає можливість визначити найбільш уразливі точки соціальної політики, що становлять певну загрозу подальшому розвитку суспільства, виступають як бар'єри і гальмують його подальший поступ. Фіксація й аналіз таких точок напруження є необхідною умовою вживання своєчасних заходів з боку влади та неурядових організацій з метою їх подолання.

Варто відмітити, що реалії забезпечення соціальної політики визначають імперативи, спрямовані на формування соціальної стратегії. Тобто соціальна політика держави по відношенню до людини як об'єкта зумовлюється необхідністю якнайшвидшого вирішення першочергових соціальних проблем, які перешкоджають подальшому соціально-економічному розвитку України та загрожують її безпеці.

Фахівці Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України до гострих соціальних проблем українського суспільства відносять наступні: різке й істотне погіршення здоров'я і якості життя населення, зниження рівня народжуваності й тривалості життя, деградація генофонду нації; значне поширення й самовідтворення бідності, включаючи крайні форми її прояву, наявність спадкової бідності. Це викликано десятками років економічного спаду, поширенням регіонального безробіття; неприпустимо високий рівень дохідного й майнового розшарування, територіальної, професійної, посадової й галузевої диференціації в оплаті праці, що порушує єдність суспільства й економіки; деградація інституту родини як визначальної соціальної й економічної структури, масова бездоглядність і соціальне сирітство дітей; падіння індивідуальної й суспільної моральності, зневажливе ставлення до чужого життя й власності, широке поширення шахрайства, різке зростання цинізму, агресивного індивідуалізму, варварського відношення до соціального й природного середовища; поширення неправових методів вирішення особистих і суспільних проблем; загальна неврегульованість трудових відносин, що породжує зниження трудової мотивації, неефективність праці і, як наслідок, неефективність товаровиробництва; недооцінка в суспільних відносинах ролі інтелектуальної праці, знань і здібностей працівників, що призводить в умовах світового поширення економічних знань до втрати конкурентоздатності України та загрози її гуманітарній безпеці; непродуманість, неповнота й дезорієнтація соціальної політики в останні роки, важкі для населення наслідки невдалих економічних реформ і перетворень. Розрив, що збільшився, між попитом на соціальну підтримку з боку населення та пропозицією цієї підтримки з боку держави. Падіння довіри до держави, соціальна апатія населення [54].

Характер реалізації соціальної політики в Україні є досить суперечливим, аморфним. Через відсутність чітко визначеної концепції, стратегії та пріоритетів суспільного розвитку, недосконалість економічної бази, надмірну заполітизованість українського суспільства більшість соціальних програм носять популістський, декларативний характер.

Виникає потреба у переосмисленні змісту соціальної політики, пошуку нових шляхів її забезпечення. При цьому важливо, насамперед, орієнтувати працездатну людину, як об'єкт здійснення політики, не на отримання соціальних виплат, а на пошук шляхів реалізації власного соціального потенціалу. Перегляд і зміна (із врахуванням світового досвіду) концепції соціальної держави, на основі якої можливою стає розробка системи соціального захисту та вдосконалення механізмів соціальної підтримки населення, у перспективі наблизять Україну до європейських стандартів соціальної політики та стабільного соціального розвитку.

Основна проблема реалізації соціальної політики, на нашу думку, може корінитися в її хибному сприйнятті суспільством як засобу пом'якшення негативних соціальних наслідків активного розвитку в умовах модернізації. Певною мірою соціальна політика сприймається широким загалом як пошук компромісного рішення проблеми соціального напруження через реалізацію

мінімальних соціальних потреб людини. Реалізація державної соціальної політики нашою країною ґрунтується на таких негативних явищах: руйнування основ соціальної стабільності; дезінтеграція суспільства та виникнення загрози загострення класових конфліктів; вплив кваліфікованих фахівців та негативні тенденції у сфері формування людського капіталу; зростаюча поляризація населення, що виявляється у значному розриві у рівнях доходів громадян і супроводжується зубожінням значної її частини, зниженням рівня соціального забезпечення й державних витрат на соціальні гарантії; погіршення рівня і якості життя населення в цілому.

Зазначені вище проблеми обумовлені структурними диспропорціями в економіці, а також недалекоглядністю формування і реалізації економічної й соціальної політики. Відомо, що соціальні питання, особливо на довгострокову перспективу, не можна розглядати у відриві від економічного розвитку країни. Адже без досягнення високих стійких темпів економічного зростання неможливо проводити в життя ефективну й результативну соціальну політику.

Незважаючи на конституційно проголошені принципи, система охорони здоров'я не забезпечує рівного безкоштовного доступу населення до якісних медичних послуг. Крім того, існують диспропорції з доступу до медичних послуг за територіальною ознакою (місто – село). Як зазначають фахівці, високим є тягар особистих витрат населення на послуги охорони здоров'я. Згідно з даними офіційної статистики, витрати перевищують третину від загального обсягу фінансування галузі (40% у 2008 р.) і здійснюються безпосередньо під час одержання медичних послуг.

За показниками очікуваної тривалості життя при народженні, що характеризує ступінь реалізації основоположного права людини прожити довге і здорове життя, Україна посідає 110 місце у світі. Продовжуючи цю думку, фахівці наголошують, що гірші показники спостерігаються лише у Російській Федерації, країнах Східної, Південної Азії та Африки. Як наслідок, Україна – чи не єдина європейська країна, що досі залишається в групі країн із середнім рівнем людського розвитку за глобальним рейтингом Програми ООН. У країнах, що досягли найбільших успіхів у людському розвитку, суспільні видатки на охорону здоров'я сягають 6-8% ВВП. Для порівняння, в Україні суспільні видатки на охорону здоров'я становлять 3,7% ВВП, приватні – 2,8% ВВП.

Враховуючи вищезазначене, вважаємо, що на даному етапі доцільно зберегти бюджетне фінансування гарантованого соціального мінімуму послуг охорони здоров'я, а в перспективі раціоналізувати процес надання медичних послуг з метою забезпечення стабільного становища людини в суспільстві, покращення якості її життя, розвитку людського потенціалу в цілому.

Зазначені проблеми суттєво знизили ефективність державної соціальної політики, яка не забезпечила належного соціального ефекту від зростання макроекономічних показників та виявилася неспроможною подолати значні соціальні загрози. Найвагомішими з них у сучасному українському суспільстві є:

по-перше, низький рівень та якість життя населення, наявність значної кількості бідного населення, зокрема працюючого, різке розшарування населення за рівнем доходів та несприятливі умови для формування середнього класу.

Розрив між 10% найбільш і найменш забезпечених громадян становить 9-10 разів і більше;

по-друге, низький рівень здоров'я населення та посилення демографічної кризи. Хоча рівень смертності населення за останні два роки дещо зменшився, він все ще переважає народжуваність. Значно поширилися захворювання на туберкульоз та СНІД;

по-третє, низький рівень оплати праці та відсутність безпосереднього зв'язку між заробітками та ефективністю праці не забезпечують громадянам якість життя, співставну з якістю життя громадян європейських країн. Наша країна залишається далеко позаду європейських країн за рівнем оплати праці: відставання за цим показником суттєво перевищує відставання за продуктивністю праці. Низькими є і показники, що характеризують частку заробітної плати у ВВП та собівартості продукції. Цей показник в останні роки становив менше 45%, тоді як в країнах Європейського співтовариства – в середньому 65% [55].

Варто наголосити, що за останні двадцять років змінилися уявлення населення про рівень соціальних потреб і якість соціальних послуг. Значна частина громадяни все ще не можуть реалізовувати професійні знання. Це проявляється у складності пошуків роботи, яка б дозволяла отримувати достойну заробітну плату й забезпечувати належну якість життя конкретної людини. Таким чином мова йде про обмеження можливостей реалізації потенціалу людини у полі професійного і соціального росту.

Одним з показників рівня забезпечення соціальних потреб і реалізації соціальної політики можемо вважати якість життя людини.

Як відмічалось раніше, у міжнародних документах (в офіційних та неофіційних перекладах) використовується термін “життєвий рівень”, який включає в себе й показники якості життя. Так, у статті 25 Декларації прав людини визначено: кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї.

Оскільки поняття “якості життя” законодавчо не визначено, далі під цим терміном буде розумітись ступінь задоволення матеріальних, культурних і духовних потреб людини, яка визначається порівнянням фактичного рівня задоволення потреб із базовим.

Таким чином питання реформування соціальної політики держави отримує додаткові аргументи з позицій врахування принципу соціальної справедливості. З точки зору об'єкта (індивіда) соціальна справедливість означає, що суспільства здатне адекватно оцінити й визнати результати його діяльності. Соціальна справедливість як принцип реалізації соціальної політики проявляється у здатності суспільства реально забезпечити всім його членам рівні можливості для реалізації індивідуальних інтересів і цілей, а також однаковий доступ до суспільних благ. З точки зору суспільства як цілісності це означає здатність системи максимально і всебічно використати потенціал суспільної (економічної, соціальної, інтелектуальної, політичної) активності суб'єкта, тобто надати йому суспільно значущу форму. Разом з тим, соціальну

справедливість можемо розглядати як цінність, що несе в собі не тільки нормативні вимоги, але й формує риси певного суспільного ідеалу, з метою реалізації якого у суспільстві здійснюються соціальні перетворення.

Втілення концепції соціальної справедливості у реалізації принципів соціальної державності і засад соціальної політики в Україні дозволить прискорити пошук консенсусу серед різних верств населення, консолідувати суспільство у досягненні кращих показників якості й рівня життя. Втілення принципу соціальної справедливості можливе через пошук нових парадигм суспільного розвитку. Аналізуючи соціальну політику, здійснювану українською владою, більшість дослідників однією з головних причин її неефективності вважає відсутність стратегічного науково-обґрунтованого системного підходу, побудованого на аналізі актуальних тенденцій суспільно-економічного розвитку та об'єктивному визначенні реальних можливостей держави. Останнє проявляється в тому, що сьогодні в Україні не визначено пріоритетних завдань соціальної політики, відсутня стратегія реформування соціальної сфери, немає навіть чіткого усвідомлення моделі соціального захисту, що має розбудовуватися в Україні. Ефективність вітчизняної моделі соціальної політики на сучасному етапі залежить від її здатності максимально розв'язувати соціальні суперечності перехідного періоду, нейтралізувати негативний вплив ринку на сферу суспільного розвитку, пом'якшувати соціальні негаразди і, в такий спосіб, сприяти соціальній справедливості й інтеграції.

Одним із найважливіших критеріїв ефективності соціальної політики є наявність стратегії її реалізації, яку можна визначити як чіткий, деталізований і зорієнтований на певний проміжок часу (від 5 до 15 років) план дій влади по здійсненню системи соціальних реформ, співвіднесених з реальними економічними можливостями держави і спрямованих на досягнення конкретних результатів у соціальній сфері.

Індекс якості життя у 2010-2011 рр.											
Країна	Рік	Вартість Життя	Відпо- чинок і культура	Еконо- міка	Навко- лишнє середо- вище	Сво- бода	Здо- ров'я	Інфра- струк- тури	Ризик і безпека	Клі- мат	Оста- точний раху- нок
Франція	2010 рік	55	81	69	72	100	100	92	100	87	82
Австралія		56	82	71	76	100	87	92	100	87	81
Швейцарія		41	86	79	78	100	95	96	100	77	81
Багамські острови		28	67	56	74	100	62	32	100	65	63
Україна		49	61	42	74	75	68	60	71	78	62
Гренада		55	53	44	75	92	66	48	86	57	62
	2011 рік										
Сполучені Штати		76	87	100	51	100	90	100	100	85	86
Нова Зеландія		69	92	59	67	100	91	65	100	84	76
Мальта		68	94	62	72	100	83	61	93	100	76
Намібія		74	79	53	44	83	40	12	82	75	60
Україна		67	81	27	43	75	72	47	71	79	60
Ботсвана		76	80	45	15	75	37	22	83	82	60

Демографічні ризики українського суспільства виражаються у проблемі високого рівня смертності й низьких показників народжуваності, що продукує тенденцію старіння нації. Такі зміни демографічної структури не найкращим чином впливають на рівень соціальної активності населення.

В умовах значної соціальної поляризації населення вкрай необхідними стали зміни державного регулювання соціальної складової регіонального розвитку країни. В основу оцінки ефективності діяльності місцевої влади мають

бути покладені показники регіонального людського розвитку. За умов тривалої депопуляції, що спостерігається в Україні, принципово важливою є концентрація зусиль передовсім на поліпшенні якісного складу населення, забезпеченні сталого людського розвитку, зокрема через значне збільшення інвестицій в освіту, охорону здоров'я, формування здорового способу життя, розвиток ринку праці тощо. Соціальна поляризація суспільства загрожує демократичним основам українського державотворення, що призводить до подальшого витіснення України на узбіччя сучасних трансформаційних процесів світового й регіонального значення.

ПІСЛЯМОВА

В навчальному посібнику розкрито своєчасність дослідження людини як об'єкта соціальної політики сучасної демократичної держави. Авторами узагальнено, що соціальна політика є складною багаторівневою системою здійснення соціальних перетворень, захисту і забезпечення соціальних інтересів усіх громадян.

Соціальна політика є комплексним поняттям. Зокрема, вона трактується як: соціальний інститут; напрямок внутрішньої політики держави і практична діяльність; система дій і заходів, спрямованих на вирішення соціальних проблем суспільства; система взаємовідносин; управління розвитком соціальної сфери тощо. Виходячи з теоретичних узагальнень сутності соціальної політики, автор пропонує розрізняти два підходи у розумінні поняття “соціальна політика”: вузький і широкий. Відповідно, у рамках функціонування соціальної політики наголошуємо на суб'єктно-об'єктній спрямованості її реалізації, яка варіюється і залежить від ряду чинників: ідеологічних, економічних, політичних, соціальних та ін.

Авторами визначено, що метою соціальної політики на сучасному етапі є не тільки задоволення соціальних потреб людини, а й створення умов для формування, розвитку та оптимального функціонування соціальних відносин, максимального розкриття соціального потенціалу людини, її самореалізації. В роботі розкрито риси людини і як об'єкта, і як суб'єкта соціальної політики через використання загальнофілософських, соціологічних підходів, синергетичного, політико-психологічного, історіологічного, структурно-функціонального методів дослідження сутності соціальної політики та аналізу суб'єктно-об'єктних відносин у цій сфері. Особлива увага приділяється гуманітарному підходу у трактуванні змісту і мети соціальної політики, що дозволяє охарактеризувати особливості політичної участі людини як її об'єкта і суб'єкта. У навчальному посібнику наголошено, що соціальна сфера є гуманістично спрямованою за своєю суттю, змістом, особливостями функціонування. Проте, ця сфера найбільш “чутлива” до впливу криз і соціальних негараздів, що в кризових ситуаціях стимулює людину шукати шляхи задоволення соціально-політичних потреб через підвищення ефективності управління суспільством, впливу на владу, участі у політичних процесах, тобто змушує людину виражати у своїй діяльності єдність об'єктивного і суб'єктивного.

На ефективність і якість соціальної політики впливають активність акторів соціальної політики, зовнішні умови (наприклад глобалізаційні), трансформаційні процеси в політичному житті тощо. Узагальнюючи думки провідних науковців, що спеціалізуються на дослідженні соціальної політики, визначено тенденції її розвитку на сучасному етапі державотворення, зокрема: спрямування соціальної політики в русло прагматизму; створення передумов для підвищення мотиваційного потенціалу людини, її мобільності, трудової продуктивної активності людських ресурсів у соціальній сфері тощо.

Враховуючи досвід країн Західної Європи у XX ст., проаналізовано соціальну складову державотворення. Зазначено, що розбудова української

державності на основі розвитку соціальної держави сприятиме розв'язанню низки суперечностей у взаємодії людини і держави як об'єкта і суб'єкта соціальної політики на сучасному етапі. Таким чином, підкреслюється важливість процесу “олюднення” соціальної політики та формування її “людського виміру”.

В сьогоденні проблема визнання і утвердження людини як активного суб'єкта і відповідального об'єкта політики є особливо актуальною на сучасному етапі державотворення і демократизації суспільства. Визначено, що місце і роль людини та її поведінка як суб'єкта соціальної політики детермінуються і виявляються на трьох рівнях: соціальному (належність до певних соціальних спільнот – класових, демографічних, етнічних, професійних тощо), інституційному (участь у політичних партіях, громадських об'єднаннях, суспільних рухах тощо) і персоніфікованому (індивідуальна політична діяльність особи як громадського діяча, політичного лідера, виборця, демонстранта тощо).

Сучасні підходи щодо визначення кола суб'єктів соціальної політики поділяються на чотири групи, які представляють різні точки зору дослідників. Одні науковці визначають головним суб'єктом соціальної політики державу як базовий політичний інститут у політичній системі; на думку других суб'єктом соціальної політики виступає виключно суспільство; треті до кола суб'єктів включають як державні інституції, так і суспільно-політичні структури недержавного характеру; четверті наголошують на полісуб'єктності соціальної політики.

Узагальнено, що у рамках вітчизняної політичної науки недостатньо розкритим залишається питання самоорганізованої індивідуальної діяльності кожної конкретної людини як індивідуального суб'єкта політики в межах соціальної сфери. Залишається відкритим питання конкретизації суб'єктів соціальної політики і їх типологізації в контексті людського виміру політики. Повноцінно об'єктом політики громадянин може почуватися лише у демократичному суспільстві, де створено необхідні умови для самореалізації людини та де їй надані широкі політичні права, свободи і можливості для задоволення і захисту своїх політичних потреб і соціальних інтересів. Визначаючи роль людини як об'єкта соціальної політики, констатуємо, що даний різновид політики в сучасному політичному житті розробляється і реалізується без активної участі громадян, які, переважно, не бажають виявляти активності, погоджуючись на роль “спостерігача” чи “споживача”.

З'ясовано, що у демократичному суспільстві державна соціальна політика здійснюється в багатосуб'єктному середовищі, тому її зміст і мета формуються як результат взаємодії держави з низкою суб'єктів, що репрезентують громадянське суспільство.

В роботі проаналізовано модель соціальної політики в Україні. Зазначено ряд тих особливостей, які залишились у спадок ще з радянських часів (зокрема, низька культура політичної участі населення, значний вплив держави на процеси регулювання і фінансування соціального сектору, недостатній рівень публічності дій інститутів політичної влади в соціальній сфері тощо).

Підкреслено, що реалії політичного життя свідчать про низький рівень обізнаності населення України з концепціями соціального реформування. Особливістю сучасного етапу українського державотворення є те, що інституційні і функціональні проблеми забезпечення ефективної реалізації завдань соціальної політики доповнилися проблемами гуманістичного характеру.

Визнання людини головною цінністю соціальної політики – це тривалий процес перетворень на рівні свідомості, культури і діяльності індивіда на шляху усвідомлення власної якісно нової соціально-політичної позиції в політичній системі суспільства. Людський вимір соціальної політики розглядається як гуманістична основа трансформації суспільно-політичних відносин, новий етап на шляху демократизації сучасного суспільства. Пріоритетним напрямком розбудови гуманістичної складової політичних відносин є розвиток людського потенціалу.

Аналіз політико-правових основ соціальної політики, забезпечення, реалізації, охорони і захисту соціальних прав та свобод людини і громадянина дозволив визначити тенденції суб'єктно-об'єктної взаємозалежності людини і держави. Узагальнено, що переважна більшість законодавчо-нормативних документів, вироблених у сфері соціальної політики України, пріоритетним орієнтиром суспільного буття визнають забезпечення певного рівня життя кожної людини, проте змістовна специфіка соціального законодавства не завжди відповідає потребам суспільно-економічного розвитку.

Авторами зроблено узагальнення про низьку ефективність впроваджених заходів соціальної політики, що радикально гальмує подальше просування країни на шляху соціально-економічного прогресу, поглиблює кризу модернізації суспільства, обмежує можливості людини щодо її участі у політичному житті. Характер реалізації соціальної політики в Україні є досить суперечливим через наявність значної кількості гострих соціальних проблем. До таких можна віднести різке й істотне погіршення здоров'я і якості життя населення, значне поширення й самовідтворення бідності, високий рівень майнового розшарування, територіальної, професійної, посадової й галузевої диференціації в оплаті праці, чітко виражену безсистемність у реалізації соціальної політики. На якості життя населення негативно позначається незавершеність системного реформування соціальної сфери. Соціальна політика потребує модернізації, системних змін, структурно-функціональної раціоналізації задля задоволення базових соціально-політичних потреб населення – об'єкта соціальної політики.

Наближення соціальної політики до людини дає змогу більш глибоко розкрити гуманістичний зміст цього різновиду політики, що посилює теоретичну і практичну важливість даного посібника.

Соціальний вимір державотворення формується під впливом історичних, економічних, політико-ідеологічних та ін. чинників протягом тривалого часу. Формування і впровадження демократичних засад соціальної політики, орієнтованої на більшість населення, є історичним здобутком переважно країн західної політичної культури. Проте політичні умови ХХІ ст., динаміка цивілі-

заційного розвитку диктують нові вимоги щодо принципів формування соціально-політичних відносин у сучасних демократичних державах. На шлях демократичного державотворчого процесу Україна остаточно стала після здобуття незалежності, хоча ідеї формування демократичних суспільно-політичних відносин формувалися протягом багатьох століть. Одним із стратегічних векторів утвердження незалежної України є наповнення реальним змістом конституційно визначеної соціальності Української держави.

Соціальна політика виступає важливим інструментом забезпечення цілісності й стабільності політичної системи. Значення цієї політики для становлення демократичної держави й забезпечення збалансованого розвитку суспільства полягає в тому, що вона: формує базові напрямки соціальної безпеки держави; оптимізує взаємовідносини між державою та громадянським суспільством; відіграє важливу роль у створенні якісної системи соціального захисту громадян; є індикатором соціальних настроїв суспільства, зокрема формує почуття захищеності в умовах посилення складника непередбачуваності та невизначеності в сучасному політичному житті; впливає на якість міжнародних характеристик держави тощо.

У демократичному суспільстві соціальна політика здійснюється у багато-суб'єктному середовищі, а тому її зміст і мета формуються як результат взаємодії держави з суб'єктами громадянського суспільства за принципом ведення постійного діалогу. Політична активність людини як суб'єкта і об'єкта соціальної політики, розвиненість інститутів громадянського суспільства, соціальна спрямованість програмних і практичних дій державних інститутів виступають ознаками сучасної соціальної демократичної держави.

Повноцінним суб'єктом політики громадянин може бути лише у демократичному суспільстві, де створено необхідні умови для самореалізації людини та де їй надані широкі політичні права, свободи й можливості для задоволення та захисту своїх потреб та інтересів. Визначаючи роль людини у якості виключно соціально-політичного об'єкта, є підстави констатувати, що соціальна політика в сучасних умовах розробляється і реалізується без активної участі громадян, які, переважно, не бажають виявляти активності, погоджуючись на роль "спостерігача" чи "споживача".

Громадянське суспільство визнано важливим чинником формування стратегії соціальної політики в умовах демократизації політичного життя й забезпечення сталого розвитку українського соціуму. У громадянському суспільстві формуються "горизонтальні" зв'язки демократичної взаємодії між суб'єктами й об'єктами соціальної політики, що створює оптимальні умови для соціальної активності людини, позитивно впливає на розвиток її суб'єктно-об'єктних характеристик, оптимізує роль учасника політичних процесів, що відбуваються у соціальній сфері суспільства. Головними принципами встановлення таких відносин можуть бути взаємовідповідальність, раціональна співпраця між суб'єктами соціальної політики, дотримання визнаних світовим співтовариством демократичних принципів, цінностей і свобод, гуманізм, самореалізація особистості, формування і втілення сенсожиттєвих парадигм тощо.

Серед головних причин неефективності політико-правових механізмів участі людини в політичному процесі слід назвати недостатню розробленість нормативно-правової бази соціальної сфери, що унеможлиблює забезпечення достатнього рівня якості життя людини, її соціального комфорту і соціальної безпеки. Звідси постає необхідність вдосконалення соціального законодавства з метою створення ефективної і реально діючої системи соціального захисту, “гуманізації” соціальної політики на користь якомога більшої кількості учасників суспільних взаємин.

Модель соціальної політики в Україні має ряд особливостей, які залишились у спадок ще з радянських часів. Зокрема, йдеться про низьку культуру політичної участі населення, значний вплив держави на процеси регулювання і фінансування соціального сектору, недостатній рівень публічності дій владних інститутів у соціальній сфері тощо. Реалії сучасного політичного життя свідчать про низький рівень обізнаності населення з концепціями соціального реформування та значний вплив соціально-економічних криз на механізми захисту соціальних прав людини, гарантування її соціальної безпеки. Україна обрала шлях утвердження правової і соціальної державності, що зберігає історичний шанс на доповнення модернізаційних проектів, запропонованих політичними “верхами” суспільними ініціативами громадянського суспільства.

Модернізаційні процеси сприяють поширенню та підвищенню значущості у суспільному житті загальнолюдських гуманістичних цінностей. Основними ознаками модернізації соціальної сфери демократичних держав є: досягнення високого рівня і якості життя людини, становлення потужного середнього класу, соціальний компроміс і злагода, розвиток повноцінного громадянського суспільства, а також використання його можливостей для реалізації соціальних програм, формування соціальних функцій держави та відповідних механізмів їх забезпечення. Поступово ці процеси утверджуються і в Україні, проте їх системне завершення можливе за умови накопичення, інтегративного прояву соціальних напрацювань як наявних, так і наступних наступних поколінь свідомих громадян своєї держави.

Основні напрями стратегії соціальної політики України

Основними напрямами стратегії соціальної політики є:

Подолання соціального розшарування та формування середнього класу:

- зміцнення контролю за дотриманням прав людини на загальнодержавному та місцевому рівнях і запровадження механізмів юридичного відшкодування при порушенні прав людини, зокрема, доступного для бідних;
- підвищення рівня інформованості населення про права людини, зокрема громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права;
- розробка заходів та впровадження механізмів, що забезпечують звітність і прозорість розпорядження державними коштами та процесу прийняття рішень;
- формування ефективної (як в соціальному, так і в економічному планах) системи розподілу доходів та ефективного механізму заробітної плати;
- зменшення соціальної поляризації шляхом досягнення більш низького рівня безробіття, підвищення зарплат, пенсій;
- розв'язання проблем тіньової економіки з її масовою прихованою зайнятістю;
- вирішення проблем, зумовлених неадекватною і несправедливою соціальною системою, неефективністю системи соціальних гарантій;
- зменшення соціальної поляризації шляхом розширення доступу до якісних медичних послуг та якісної освіти для всіх; особливу увагу слід приділяти громадянам з малозабезпечених сімей, сільських громад, національних меншостей та інших груп, що перебувають у несприятливих соціальних умовах.
- розвиток соціальних функцій великого бізнесу: з пасивного донора соціальних програм він повинен перетворитися в рівноправного партнера;
- зміщення акценту з нарощування державних інвестицій у соціальну сферу на раціоналізацію їх використання;
- розробка законодавчо-правових засобів мотивації щодо становлення середнього класу;
- здійснення наукових досліджень суспільних функцій середнього класу з урахуванням світового досвіду;
- розробка теоретичних основ соціальної політики та її захисних функцій для становлення середнього класу;
- державний моніторинг розвитку середнього класу;
- відпрацювання механізмів соціального захисту середнього класу.

Подолання проблем бідності та формування доходів населення:

- впровадження в практику соціального управління системи не соціальних мінімумів, а соціальних стандартів з позиції нормальної життєдіяльності людини;

- забезпечення зростання рівня доходів громадян випереджуючими темпами порівняно з інфляцією, яке б дало можливість підвищити платоспроможний попит населення;
- підвищення в грошових доходах населення частки оплати праці з огляду на те, що заробітна плата в Україні залишається основним джерелом доходів населення. Особливу увагу необхідно приділити встановленню мінімальної годинної заробітної плати;
- одним із основних напрямів діяльності Уряду у подоланні бідності має стати реформування системи соціального захисту в напрямі посилення адресної державної соціальної допомоги для підтримки уразливих груп населення;
- виведення економіки із тіні, що сприятиме поповненню місцевих і державного бюджету і можливості збільшення ресурсів для підтримки найбільш уразливих груп населення;
- сприяння розвитку інноваційних технологій. Розвиток високотехнологічних підприємств та ресурсозберігаючих технологій дозволить зменшити рівень бідності;
- скорочення низькооплачуваної зайнятості, збільшення кількості високооплачуваних і захищених робочих місць;
- з метою недопущення поширення успадкованої бідності створення умов для обдарованих дітей щодо отримання якісної освіти;
- покращення соціальної інфраструктури у сільській місцевості з метою запобігання успадкованої бідності на селі;
- врахування регіональних особливостей рівня та глибини бідності при розробці стратегії подолання бідності, визначення межі бідності окремо для великих, малих міст, сільської місцевості.

Подолання проблем зайнятості та безробіття:

- удосконалення законодавчої та нормативно-правової бази з питань професійної освіти, створення системи професійної орієнтації молоді на потреби ринку праці;
- сприяння зайнятості населення шляхом збереження ефективних та створення нових робочих місць на підприємствах, в установах та організаціях усіх форм власності, особливо у регіонах з високим рівнем безробіття;
- сприяння самостійній зайнятості, розвитку підприємництва;
- підготовка закладами освіти молодих спеціалістів відповідно до попиту на ринку праці, удосконалення формування державного замовлення;
- підвищення якості професійної підготовки кадрів та якості робочих місць, на які працевлаштовуються випускники, підвищення їх соціального захисту;
- розробка пропозицій щодо визначення обсягу дотації для забезпечення молоді першим робочим місцем з державного бюджету;
- активізація діяльності Державної служби зайнятості щодо пошуку роботи, надання професійної консультації та працевлаштування безробітної молоді;

- створення додаткових робочих місць у сільській місцевості шляхом розвитку суміжного виробництва, побутового обслуговування, стимулювання малого підприємництва і самозайнятості, професійної освіти;
- збільшення мінімальної допомоги по безробіттю до рівня міжнародного стандарту;
- підвищення якості робочої сили шляхом запровадження системи освіти впродовж усього трудового життя.

Оптимізація соціального забезпечення населення:

- поступове підвищення мінімальних розмірів страхових виплат до рівня прожиткового мінімуму;
- підвищення якості надання соціальних послуг застрахованим особам;
- запровадження загальнообов'язкового державного медичного страхування;
- впровадження єдиного соціального внеску з одночасним створенням єдиної системи збирання, обліку та контролю за надходженням страхових внесків;
- запровадження соціального страхування по догляду за самотніми пенсіонерами, інвалідами та іншими категоріями населення, що потребує регулярної і систематичної допомоги вдома;
- використання даних персоніфікованого обліку про застрахованих осіб для призначення страхових виплат;
- звільнення фондів соціального страхування від фінансування заходів нестрахового характеру;
- посилення стимулювання роботодавців у здійсненні ними заходів профілактики виробничого травматизму та професійних захворювань;
- поступове підвищення долі найманих працівників у сплаті страхових внесків;
- поступове зниження розміру страхового внеску з одночасним розширенням бази нарахування внесків;
- посилення відповідальності за ухилення від сплати страхових внесків або необґрунтоване отримання страхових виплат, формування системи розслідування страхових випадків;
- розвиток законодавства у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування;
- здійснення заходів щодо забезпечення прозорості функціонування системи соціального страхування та запровадження нових елементів державного нагляду для забезпечення цільового та ефективного використання коштів фондів соціального страхування;
- формування національної моделі соціального захисту на принципі перерозподілу відповідальності між основними суб'єктами соціального страхування (роботодавцями, державою і працівниками).
- завершення перехідного періоду в пенсійному реформуванні, відновлення безпосереднього зв'язку між розміром страхової виплати та сумою

внесків і запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

- забезпечення рівня мінімальної пенсії на рівні, не нижчому за прожитковий мінімум для непрацездатних осіб;

- уніфікація законодавства щодо перерахунку пенсій у зв'язку з ростом середньої заробітної плати;

- забезпечення стабільності та збалансованості державної пенсійної системи;

- забезпечення всім громадянам можливості отримувати пенсію з додаткових або альтернативних джерел;

- приведення пенсійного законодавства до єдиних принципів нарахування пенсій;

- скорочення пільг зі сплати внесків до Пенсійного фонду;

- розвиток недержавного пенсійного забезпечення;

- здійснення ефективного нагляду за суб'єктами системи недержавного пенсійного забезпечення;

- створення надійних фінансових інструментів, дозволених для інвестування пенсійних коштів, які б забезпечували збалансування можливих ризиків та очікуваних доходів;

- забезпечення надання всебічної та об'єктивної інформації населенню щодо можливостей формування пенсійних заощаджень через систему недержавного пенсійного забезпечення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Горбатенко В. П.* Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть : [монографія] / В. П. Горбатенко. – К. : Видавн. центр “Академія”, 1999. – 240 с.
2. *Головатий М. Ф.* Соціальна політика: політико-правові засади та особливості управління соціальними процесами / М. Ф. Головатий // Управлінські аспекти соціальної роботи : курс лекцій. – К. : МАУП, 2002. – 376 с.
3. *Колот А.* Генезис соціальної політики під впливом глобалізації та лібералізації економічних відносин / А. Колот // Україна: аспекти праці. – 2008. – № 1. – С. 3–11.
4. Політологія : підручник для студ. вищих навч. закладів / [за ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка]. – К. : Видавн. дім “Академія”, 2001. – 528 с.
5. *Головатий М. Ф.* Соціальна політика: політико-правові засади та особливості управління соціальними процесами / М. Ф. Головатий // Управлінські аспекти соціальної роботи : курс лекцій. – К. : МАУП, 2002. – 376 с.
6. Політологічний енциклопедичний словник / [за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка]. – [2-е вид.]. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
7. Політологічний енциклопедичний словник / [за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка]. – [2-е вид.]. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
8. *Сіленко А. О.* Соціальна політика та її пріоритети у перехідному суспільстві / А. О. Сіленко // Людина і політика. – 2003. – № 1 (25). – С. 118–128.
9. *Смирнов С. Н.* Социальная политика / С. Н. Смирнов, Т. Ю. Сидорина. – М. : Изд-во ГУ ВШЭ, 2004. – 432 с.
10. *Смирнов С. Н.* Социальная политика / С. Н. Смирнов, Т. Ю. Сидорина. – М. : Изд-во ГУ ВШЭ, 2004. – 432 с.
11. Мыслители Греции. От мифа к логике: Сочинения / [составитель В. В. Шкода]. – М. : ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс, Харьков: Из-во Фолио, 1999. – 832 с. – (Серия “Антология мысли”).
12. *Смирнов С. Н.* Социальная политика / С. Н. Смирнов, Т. Ю. Сидорина. – М. : Изд-во ГУ ВШЭ, 2004. – 432 с.
13. *Смирнов С. Н.* Социальная политика / С. Н. Смирнов, Т. Ю. Сидорина. – М. : Изд-во ГУ ВШЭ, 2004. – 432 с.
14. *Скрипнюк О. В.* Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики / Скрипнюк О. В. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. – 600 с.
15. *Гаджиев К. С.* Политическая наука / Гаджиев К. С. – М. : Междунар. отношения, 1995. – 400 с.
16. *Горбатенко В. П.* Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть : [монографія] / В. П. Горбатенко. – К. : Видавн. центр “Академія”, 1999. – 240 с.
17. *Сидорина Т. Ю.* Социальная политика – попытка философской интерпритации / Т. Ю. Сидорина // Вопросы философии. – 2005. – № 2. – С. 20–29.

18. Сидорина Т. Ю. Соціальна політика – попытка філософської інтерпритації / Т. Ю. Сидорина // *Вопросы философии*. – 2005. – № 2. – С. 40–49.
19. Пикулин М. Особенности российской модели социальной политики / М. Пикулин // *Человек и труд*. – 2008. – № 4. – С. 16–17.
20. Сергієнко О. Соціальна політика в сучасному світі та в Україні / О. Сергієнко // *Україна: аспекти праці*. – 2002. – № 1. – С. 31–37.
21. Політологічний енциклопедичний словник / [за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка]. – [2-е вид.]. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
22. Сіленко А. О. Соціальна політика та її пріоритети у перехідному суспільстві / А. О. Сіленко // *Людина і політика*. – 2003. – № 1 (25). – С. 118–128.
23. Яковлева В. Соціальна держава: світовий досвід та український вибір / В. Яковлева // *Персонал*. – 2008. – № 2. – С. 45–49.
24. Концепція соціальної держави. [Електронний ресурс] / ЦПСД. – Режим доступу : http://www.cpsr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=31:2010-06-13-21-09-40&catid=20:2010-06-13-21-06-26.
25. Соціальна держава: український вибір / [за ред. В. А. Гошовської, Л. І. Ільчука]. – [2-е вид.]. – К. : ЦПСД, 2007. – 337 с.
26. Сокурєнко В. Гуманістичний зміст концепції соціальної держави / В. Сокурєнко // *Право України*. – 2000. – № 11. – С. 21–23.
27. Куліков Ю. Механізми удосконалення пенсійної системи в контексті побудови соціальної держави / Ю. Куліков, Н. Михайленко // *Україна: аспекти праці*. – 2006. – № 3. – С. 21–25.
28. Скрипнюк О. В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики / О. В. Скрипнюк. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. – 600 с.
29. Давидова М. В. Права людини і громадянина в сучасних демократіях : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 “Політичні інститути та процеси” / М. В. Давидова. – Миколаїв, 2003. – 16 с.
30. Скуратівський В. Правовий вимір діяльності соціальної держави / В. Скуратівський, А. Скуратівський // *Вісн. НАДУ*. – 2007. – № 4. – С. 184–192; Україна як соціальна держава: гасло для політичної конкуренції чи шлях до солідаризації суспільства? : [аналітична доповідь] / О. М. Пищуліна, С. І. Лавриненко, Я. А. Жаліло, Д. С. Покришка. – К. : Нац. ін-т стратегічних досліджень, 2009. – 108 с.
31. Загальна декларація прав людини, ООН, 1948 рік Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права ООН. 16 грудня 1966 р. Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043; Конвенція про права дитини ООН. 20 листопада 1989 р. Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_021; Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Рада Європи. 4 листопада 1950 р. Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004
32. Пушкіна О. Проблема систематизації та структурування соціальних прав людини і громадянина / О. Пушкіна // *Вісн. прокуратури*. – 2006. – № 1. – С. 109–117.

33. *Магновський І.* Демократична, соціальна, правова держава і громадянське суспільство: єдність та обумовленість / І. Магновський // *Право України.* – 2005. – № 7. – С. 25–29.
34. *Оборотов Ю.* Современное государство: основы теории / Ю. Оборотов. – Одесса : Астропринт, 1998. – 132 с.
35. *Соколов В.* Соціально-економічні стандарти та права людини в Європейському Союзі на сучасному етапі його розвитку [Електронний ресурс] / В. Соколов // *Віче.* – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/1638>.
36. *Бабкін В. Д.* Соціальна держава та захист прав людини / В. Д. Бабкін // *Правова держава. Щорічник наукових праць : зб. наук. праць.* – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 1998. – Вип. 9. – С. 3–11.
37. Дисертація
38. *Семигіна Т.* – К. : ТОВ “Агентство Україна”, 2008. – 196 с.
39. *Прибутько П. С.* Політологія : [посібник] / П. С. Прибутько. – [2-е вид., стереотип.]. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2010. – 172 с.
40. Социальная политика : учеб. пособие [под ред. Н. А. Волгина]. – М. : Изд-во “Экзамен”, 2004. – 736 с.
41. *Баркер Р.* Словарь социальной работы / Р. Баркер ; [пер. с англ.]. – М. : Логос, 1994. – 345 с.
42. *Лисенко Ю.* Соціальна політика України в людському вимірі: особливості та проблеми на шляху демократизації / Ю. Лисенко // *Вісн. Держ. акад. керівних кадрів культури і мистецтв.* – 2010. – № 4. – С. 186–190.
43. Социальная политика : учеб. пособие [под ред. Н. А. Волгина]. – М. : Изд-во “Экзамен”, 2004. – 736 с.
44. *Воропаєва В. Г.* Антропологічні засади дослідження людини як цілісної істоти: теоретико-методологічний аналіз / В. Г. Воропаєва // *Гуманітарний вісник ЗДІА.* – 2008. – Вип. 33. – С. 169–177.
45. *Алексєєнко І. В.* Місце і роль особистості в політичній системі суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. канд. політ. наук : спец. : 23.00.02 “Політичні інститути та процеси” / І. В. Алексєєнко. – К., 1999. – 20 с.
46. *Дмитренко Ю.* Соціальний захист без гарантії його реалізації – фікція / Ю. Дмитренко // *Віче.* – 2004. – № 4. – С. 62–63.
47. *Ладиченко В.* Громадянське суспільство потребує ідеології гуманізму / В. Ладиченко // *Юридична Україна.* – 2007. – № 3. – С. 4–9.
48. *Диба О. М.* Соціальна сфера й особливості інвестування у людський капітал / О. М. Диба // *Функціональна економіка : Вчені записки КНЕУ ім. Вадима Гетьмана.* – 2010. – Вип. 12. – С. 96–102.
49. *Чижова О.* Демократизація суспільно-державного розвитку як прагматична орієнтація України на сучасному етапі розвитку українського суспільства / О. Чижова // *Освіта регіону.* – 2009. – № 4. – С. 39–45.
50. *Зидентоп Л.* Демократия в Европе / В. Зидентоп ; [пер. с англ. ; под ред. В. Иноземцева]. – М. : ЛОГОС, 2004. – 360 с.

51. *Скомаровський В.* Людина, суспільство, національна держава у вимірі сучасних цивілізаційних вимог / В. Скомаровський // Політологічний вісник. зб. наук. праць. – К. : “ІНТАС”, 2009. – Вип. 40. – С. 161–175.

52. *Сидорина Т. Ю.* Партнерство государства и институтов саоморганizations граждан в реализации социальной политики (теоретический аспект) / Т. Ю. Сидорина // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2010. – Т. 8. – № 1. – С. 117–129.

53. *Неліпа Д. В.* Особливості інституціоналізації соціального партнерства (політологічний аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 “Політичні інститути і процеси” / Д. В. Неліпа. – К., 2005. – 18 с.

54. Основні напрямки стратегії розвитку України : Звіт про науково-дослідну роботу Центру перспективних соціальних досліджень / [авт. кол.: Л. Ільчук, В. Гошовська, Н. Баранова та ін.]. – К. : Центр перспективних соц. досліджень, 2006. – 160 с.

55. Основні напрямки стратегії розвитку України : Звіт про науково-дослідну роботу Центру перспективних соціальних досліджень / [авт. кол.: Л. Ільчук, В. Гошовська, Н. Баранова та ін.]. – К. : Центр перспективних соц. досліджень, 2006. – 160 с.

Навчальне видання

**Гошовська Валентина Андріївна
Ільчук Леонід Іванович**

**ЛЮДИНА ЯК СУБ'ЄКТ І ОБ'ЄКТ
СОЦІАЛЬНИХ ВІДНОСИН**

Навчально-методичні матеріали

Укладачі
Даниленко Лідія Іванівна
Стрілецька Юлія Вікторівна

Відповідальний за випуск *В. А. Дон*
Технічний редактор *О. Г. Сальнікова*

Підп. до друку 06.06.2013.
Формат 60 x 84/16. Обл.-вид. арк. 5,5. Ум.-друк. арк. 4,65.

Видавець Національна академія державного управління
при Президентіві України
03057, Київ-57, вул. Ежена Потьє, 20, тел. 456-67-93.
E-mail: vydav@academy.kiev.ua

Свідоцтво серії ДК № 1561 від 06.11.2003.